

ČASOVÉ ŘADY

VÍTĚZSLAV VESELÝ

PODPORA VÝUKY NA POČÍTAČOVÉ SÍTI

<http://www.math.muni.cz/~vesely>

Algoritmy pro časové řady v MATLABu:

`d = vesely('cas_rady')` ... připojení a výpis obsahu knihovny

`d` ... výstup=úplná cesta do adresáře knihovny.

1. ÚVOD

1.1. Ukázky časových řad.

Časová řada = soubor pozorování nějaké veličiny $\{x_t, t \in T\}$, kde t je zpravidla čas a $T \subseteq \mathbb{R}$.

Obr. 1.1:

Měření proudu procházejícího odporem r v obvodu se střídavým napětím,
 $v(t) = a \cos(\omega t + \Theta)$, tj. $x_t = \frac{a}{r} \cos(\omega t + \Theta)$.

Obr. 1.2 (MATLAB: `getdata('brockwell.dat/uspop.dat')`):

Růst populace v USA v letech 1790–1980 sledovaný v desetiletých intervalech.

Obr. 1.3 (MATLAB: `getdata('brockwell.dat/strikes.dat')`):

Počet stávek v USA v letech 1951–1980.

Obr. 1.4: Výsledky Národní a Americké ligy v baseballu v letech 1933–1980.

Obr. 1.5 (MATLAB: `getdata('brockwell.dat/sunspots.dat')`):

Počty slunečních skvrn v letech 1770–1869.

Obr. 1.6 (MATLAB: `getdata('brockwell.dat/deaths.dat')`):

Počet úmrtí při nehodách v USA v letech 1973–1978.

1.2. Oblasti uplatnění metod analýzy časových řad.

fyzika, technika:

- seismický záznam v geofyzice.
- řada nejvyšších denních teplot v meteorologii.
- průběh výstupního signálu určitého elektrického přístroje.
- tenzometrické měření povrchového napětí v provozu namáhané strojní součástky.

biologie, ekologie: sledování různých parametrů znečištění ovzduší.

medicína: záznam EKG nebo EEG.

společenské vědy: změny v počtu a složení obyvatelstva.

sociologie: vývoj rozvodovosti.

EKONOMIE: Teorie časových řad = jedna z nejdůležitějších kvantitativních metod pro analýzu ekonomických dat, např.:

- analýza poptávky po určitém výrobku
- analýza objemu zemědělské produkce
- analýza počtu cestujících v letecké dopravě
- analýza vývoje kurzu akcií na burze

1.3. Cíl analýzy.

Porozumění mechanismu, jímž se generují sledované údaje.

Znalost modelu tohoto mechanismu $\Rightarrow$ znalost algoritmu, jímž můžeme chování tohoto mechanismu simulovat na počítači $\Rightarrow$ schopnost popsat s jistou přesností jeho chování:

- mezi časovými okamžiky měření (**interpolace**)
- v budoucnosti (**extrapolace, prognóza**)
- s cílem řídit a optimalizovat činnost určitého systému vhodnou volbou vstupních a počátečních podmínek (**regulace**), např. regulace složitých technologických procesů.

1.4. Některé specifické problémy analýzy časových řad.

a) Volba okamžiků pozorování:

- jsou přímo **diskrétní svou povahou**, např. úroda obilí za jednotlivé roky.
- vznikají **diskretizací spojité časové řady**, např. teplota v danou denní dobu na daném místě.
- vznikají **akumulací (agregací)** hodnot za určité období, např. denní množství srážek, roční výroba závodu. Místo akumulace se někdy provádí průměrování.

Je-li dána možnost volby, je třeba jí věnovat pozornost:

- **málo bodů** $\Rightarrow$ unikne charakteristický rys řady.
- **mnoho bodů** $\Rightarrow$ zvýší se výpočetní náročnost.
- **ekvidistantní diskretizace** zpravidla usnadní numerické zpracování, ale neumožňuje adaptivně měnit hustotu diskretizace v závislosti na lokálním charakteru řady.
- **při agregaci** se mohou porušit vlastnosti původní řady.

b) Problémy s kalendářem:

- různá délka kalendářních měsíců.
- 4 nebo 5 víkendů v měsíci.
- různý počet pracovních dnů v měsíci.
- pohyblivé svátky: např. svátek na začátku měsíce sníží prodej potravin za tento měsíc, ale zvýší jej za předchozí v důsledku efektu předzásobení.

Příklad 'očistění' časové řady např. od proměnlivé délky měsíce:

zavedeme 'standardní' měsíc o délce 30 dnů a pak údaj třebas o produkci za leden přenásobíme korekčním faktorem $\frac{30}{31}$.

c) Problémy s nekompatibilitou jednotlivých měření:

Příklad: hodnota nějakého ukazatele se jeden rok týká např. 85 podniků, další rok jen 82 apod.

d) Problémy s délkou časových řad:

- zvětšení počtu měření (např. půlením časových intervalů mezi body) nemusí vždy znamenat zvětšení množství informace.
- někdy se mohou objevit protichůdné tendence: metoda zpracování vyžaduje delší řadu, ale na druhé straně řada vzniklá dlouhodobým sledováním může měnit charakteristiky svého modelu v čase $\Rightarrow$ obtíže s konstrukcí modelu.

1.5. Označení a základy matematické statistiky.

$s := v$, resp. $v := s \dots$ označení výrazu v symbolem s .

Číselné obory:

$\mathbb{N} \dots$ množina všech přirozených čísel

$\mathbb{N}_0 = \mathbb{N} \cup \{0\} \dots$ množina všech nezáporných celých čísel

$\mathbb{Z} \dots$ množina všech celých čísel

$\mathbb{R} \dots$ množina všech reálných čísel

$\mathbb{R}^+ \dots$ množina všech nezáporných reálných čísel

$\mathbb{C} \dots$ množina všech komplexních čísel

$(\cdot)^+ : \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}^+ \dots$ zobrazení definované předpisem $(x)^+ = \max(0, x)$

$(a, b) \dots$ otevřený interval

$[a, b]$ ... uzavřený interval

$$\mathcal{J}(a, b) = \{x \mid \min(a, b) < x < \max(a, b)\}$$

$$\mathcal{J}[a, b] = \{x \mid \min(a, b) \leq x \leq \max(a, b)\}.$$

Vektory:

$\mathbf{x} = (x_1, \dots, x_n)^T \in \mathbb{C}^n$ ... zpravidla sloupcové

$$\mathbf{x} + \mathbf{h} = (x_1 + h_1, \dots, x_n + h_n)^T, \quad \mathbf{h} \in \mathbb{C}$$

$$\mathbf{t} = (t_1, \dots, t_k)^T \in \mathbb{N}^k, \quad t_i \in \{1, \dots, n\} \text{ pro } i = 1, \dots, k, \quad k \leq n \quad \Rightarrow \quad \mathbf{x}_{\mathbf{t}} := (x_{t_1}, \dots, x_{t_k})^T \in \mathbb{C}^k$$

$$1 \leq i \leq n \quad \Rightarrow \quad \mathbf{x}(i) = (x_1, \dots, x_{i-1}, x_{i+1}, \dots, x_n)^T$$

$$f(\mathbf{x}) = f(x_1, \dots, x_n), \quad d\mathbf{x} = dx_1 \dots dx_n$$

$\mathbf{0}, \mathbf{0}_{n \times 1}$ ... nulový sloupcový vektor délky n .

Matice:

$A, A_{m \times n} = [a_{ij}] = [A(i, j)]$ ... matice rozměru $m \times n$

$\mathcal{R}(A) = \{\mathbf{y} \mid \mathbf{y} = A\mathbf{x}\}$ ... obor hodnot operátoru A

$\mathcal{N}(A) = \{\mathbf{x} \mid A\mathbf{x} = \mathbf{0}\}$ ... jádro operátoru A

$A^T = [a_{ji}]$ ... transponovaná matice

$A^* = [\bar{a}_{ji}]$ ... hermitovsky sdružená matice

$I, I_n = I_{n \times n} = [\delta_{ij}]$ ... jednotková matice řádu n

$|A|$ ... determinant čtvercové matice A

$\mathbf{0}, \mathbf{0}_{m \times n} = [\mathbf{0}]$ ... nulová matice rozměru $m \times n$

$$\text{diag}(\mathbf{x}) = \begin{bmatrix} x_1 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & x_2 & \dots & 0 \\ & & \ddots & \\ 0 & 0 & \dots & x_n \end{bmatrix} \dots \text{diagonální matice}$$

$A(i, :) = (a_{i1}, \dots, a_{in}) =: \mathbf{r}_i$ ... i -tý řádek matice A ve stylu MATLAB

$A(:, j) = (a_{1j}, \dots, a_{mj})^T =: \mathbf{s}_j$ ... j -tý sloupec matice A ve stylu MATLAB

$A = [r_1; \dots; r_m] = [s_1, \dots, s_n]$ ... blokový zápis matice A ve stylu MATLAB

$A > 0$ (resp. $A \geq 0$) ... pozitivně (semi)definitní matice.

Norma a skalární součin vektorů:

$\langle \mathbf{x}, \mathbf{y} \rangle = \sum_{i=1}^n x_i \bar{y}_i = \mathbf{y}^* \mathbf{x}$, speciálně:

$\mathbf{y} = A^* \mathbf{x} \Leftrightarrow y_i = \langle \mathbf{x}, A(:, i) \rangle$ pro $i = 1, 2, \dots, n$

$\|\mathbf{x}\| = \sqrt{\langle \mathbf{x}, \mathbf{x} \rangle} = \sqrt{\sum_{i=1}^n |x_i|^2}$ ... Euklidovská norma.

Schwarzova nerovnost:

$|\langle \mathbf{x}, \mathbf{y} \rangle| \leq \|\mathbf{x}\| \|\mathbf{y}\|$, kde rovnost nastane právě když vektory $\mathbf{x}$ a $\mathbf{y}$ jsou lineárně závislé.

Pravděpodobnostní prostor $(\Omega, \mathcal{A}, P)$:

Ω ... základní prostor elementárních jevů

$\mathcal{A} \subseteq 2^\Omega$ ... σ -algebra náhodných jevů

P ... pravděpodobnostní míra na $\mathcal{A}$

Všechny náhodné veličiny budeme vždy uvažovat nad tímž pravděpodobnostním prostorem. Komplexní náhodnou veličinou budeme rozumět veličinu $X = X_r + iX_i$, kde X_r a X_i jsou reálné náhodné veličiny představující po řadě reálnou a imaginární část X

$\mathbb{X} = (X_1, \dots, X_n)^T$ ... (komplexní) náhodný vektor tvořený (komplexními) náhod. veličinami X_i .

Střední hodnota:

$\mu = \mu_X = EX$ ... střední hodnota náhodné veličiny X

$\boldsymbol{\mu} = \boldsymbol{\mu}_{\mathbb{X}} = E\mathbb{X} = (EX_1, \dots, EX_n)^T$ ... střední hodnota náhodného vektoru $\mathbb{X}$.

Rozptyl a kovariance náhodných veličin:

$\sigma^2 = \sigma_X^2 = \text{var}X = E|X - EX|^2 = E|X|^2 - |EX|^2 \geq 0$ ... rozptyl X

$\sigma_{XY} = \text{cov}(X, Y) = E(X - EX)(\overline{Y - EY}) = EX\bar{Y} - (EX)(\overline{EY})$ ... kovariance X a Y

$\text{cov}(X, X) = \text{var}X$, $\text{cov}(Y, X) = \text{cov}(X, Y)$

$\text{cov}(\sum_r X_r, \sum_s Y_s) = \sum_r \sum_s \text{cov}(X_r, Y_s)$ a odtud speciálně:

$\text{var}(X + Y) = \text{var}X + \text{cov}(X, Y) + \text{cov}(Y, X) + \text{var}Y = \text{var}X + 2\text{Re cov}(X, Y) + \text{var}Y$.

Varianční a kovarianční matice náhodných vektorů:

$\Sigma_{\mathbb{X}} = \text{var}\mathbb{X} = [\text{cov}(X_i, X_j)] = E(\mathbb{X} - E\mathbb{X})(\mathbb{X} - E\mathbb{X})^* = E\mathbb{X}\mathbb{X}^* - (E\mathbb{X})(E\mathbb{X})^*$ ... varianční matice $\mathbb{X}$

$\Sigma_{\mathbb{X}\mathbb{Y}} = \text{cov}(\mathbb{X}, \mathbb{Y}) = [\text{cov}(X_i, Y_j)] = E(\mathbb{X} - E\mathbb{X})(\mathbb{Y} - E\mathbb{Y})^* = E\mathbb{X}\mathbb{Y}^* - (E\mathbb{X})(E\mathbb{Y})^*$ ...

... kovarianční matice $\mathbb{X}$ a $\mathbb{Y}$

$\text{cov}(\mathbb{X}, \mathbb{X}) = \text{var}\mathbb{X}$, $\text{cov}(\mathbb{Y}, \mathbb{X}) = \text{cov}(\mathbb{X}, \mathbb{Y})^* \Rightarrow \text{var}\mathbb{X} = (\text{var}\mathbb{X})^* \dots$
 ... **varianční matice $\mathbb{X}$ je hermitovská.**

Pro konstantní komplexní vektory $\mathbf{a}$ a $\mathbf{c}$ a matice B a D odpovídajících rozměrů platí:

$$\text{cov}(\mathbf{a} + B\mathbb{X}, \mathbf{c} + D\mathbb{Y}) = \text{cov}(B\mathbb{X}, D\mathbb{Y}) = B \text{cov}(\mathbb{X}, \mathbb{Y}) D^*.$$

$$\Downarrow \mathbb{X} = \mathbb{Y}$$

$$\text{var}(\mathbf{a} + B\mathbb{X}) = \text{cov}(\mathbf{a} + B\mathbb{X}, \mathbf{a} + B\mathbb{X}) = \text{cov}(B\mathbb{X}, B\mathbb{X}) = B \text{var}(\mathbb{X}) B^*.$$

$$\Downarrow \mathbf{b}^* = B$$

$0 \leq \text{var}(\mathbf{b}^* \mathbb{X}) = \mathbf{b}^* \text{var}\mathbb{X} \mathbf{b} \Rightarrow \text{var}\mathbb{X} \geq 0 \dots$ **varianční matice je pozitivně semidefinitní.**

$\Sigma_{\mathbb{X}}$ je tedy celkem hermitovská a pozitivně semidefinitní a má proto reálná nezáporná vlastní čísla λ_i .

Zřejmě existuje matice $\Sigma_{\mathbb{X}}^{\frac{1}{2}}$, jejíž vlastní čísla jsou $\lambda_i^{\frac{1}{2}}$ a přitom platí: $\Sigma_{\mathbb{X}} = \Sigma_{\mathbb{X}}^{\frac{1}{2}} \Sigma_{\mathbb{X}}^{\frac{1}{2}}$.

Dále platí

$$\text{cov}(\sum_r \mathbb{X}_r, \sum_s \mathbb{Y}_s) = \sum_r \sum_s \text{cov}(\mathbb{X}_r, \mathbb{Y}_s) \text{ a odtud speciálně:}$$

$$\text{var}(\mathbb{X} + \mathbb{Y}) = \text{var}\mathbb{X} + \text{cov}(\mathbb{X}, \mathbb{Y}) + \text{cov}(\mathbb{Y}, \mathbb{X}) + \text{var}\mathbb{Y} = \text{var}\mathbb{X} + 2\text{Re cov}(\mathbb{X}, \mathbb{Y}) + \text{var}\mathbb{Y}.$$

1.6. Normální rozdělení a rozdělení z něj odvozená.

1. Normální rozdělení:

$$X \sim N(\mu, \sigma^2), \mu = EX, \sigma^2 = \text{var}X \dots$$

... reálná náhodná veličina s **normálním (gaussovským) rozdělením;**

$$f(x) = (\sqrt{2\pi}\sigma)^{-1} e^{-\frac{(x-\mu)^2}{2\sigma^2}} \dots \text{ **hustota}** náhodné veličiny X ;$$

$$\Phi(t) := Ee^{itX} = e^{it\mu - \frac{1}{2}\sigma^2 t^2} \dots \text{ **charakteristická funkce}** náhodné veličiny X ;$$

$U \sim N(0, 1) \dots$ **standardizované normální rozdělení** náhodné veličiny U ;

$u_\alpha = F^{-1}(\alpha) \dots$ α -kvantil pro U , kde $F(x) = \int_{-\infty}^x f(t) dt$ značí distribuční funkci U ;

$$\mathbb{X} \sim N_n(\boldsymbol{\mu}, V), \boldsymbol{\mu} = E\mathbb{X}, V = \text{var}\mathbb{X} \dots$$

... reálný náhodný vektor s **n -rozměrným normálním rozdělením;**

$$f(\mathbf{x}) = (\sqrt{(2\pi)^n |V|})^{-1} e^{-\frac{1}{2}(\mathbf{x}-\boldsymbol{\mu})^T V^{-1}(\mathbf{x}-\boldsymbol{\mu})} \dots \text{ **n -rozměrná hustota}** náhodného vektoru $\mathbb{X}$;$$

$$\Phi_n(\mathbf{t}) := Ee^{i\mathbf{t}^T \mathbb{X}} = e^{i\mathbf{t}^T \boldsymbol{\mu} - \frac{1}{2}\mathbf{t}^T V \mathbf{t}} \dots \text{ **charakteristická funkce}** náhodného vektoru $\mathbb{X}$;$$

$\mathbb{U} \sim N_n(\mathbf{0}, I_n) \dots$ **standardizované normální rozdělení** náhodného vektoru $\mathbb{U}$.

Platí

$$X \sim N(\mu, \sigma^2) \Rightarrow a + bX \sim N(a + b\mu, b^2\sigma^2) \text{ pro } a, b \in \mathbb{R};$$

$$\mathbb{X} \sim N_n(\boldsymbol{\mu}, V) \Rightarrow \mathbf{a} + B\mathbb{X} \sim N_m(\mathbf{a} + B\boldsymbol{\mu}, BV B^T) \text{ pro } \mathbf{a} \in \mathbb{R}^m \text{ a matici } B = B_{m \times n} \text{ nad } \mathbb{R}.$$

2. Rozdělení $\chi^2(n)$:

Nechť $U_i \sim N(0, 1)$ pro $i = 1, \dots, n$ jsou stochasticky nezávislé, pak náhodná veličina

$$C = \sum_{i=1}^n U_i^2 \sim \chi^2(n) \text{ má **Pearsonovo "chí kvadrát" rozdělení o } n \text{ stupních volnosti;}**$$

$\chi_\alpha(n) \dots$ α -kvantil pro C .

Platí

$$C_i \sim \chi^2(n_i) \text{ pro } i = 1, \dots, m \text{ stochasticky nezávislé} \Rightarrow C = \sum_{i=1}^m C_i \sim \chi^2(n_1 + n_2 + \dots + n_m).$$

3. Studentovo t rozdělení:

Nechť $U \sim N(0, 1)$ a $C \sim \chi^2(k)$ jsou stochasticky nezávislé, pak náhodná veličina

$$T = \frac{U}{\sqrt{C/k}} \sim t(k) \text{ má **Studentovo } t \text{ rozdělení o } k \text{ stupních volnosti;}**$$

$t_\alpha(k) \dots$ α -kvantil pro T .

4. Fisher-Snedecorovo F rozdělení:

Nechť $C_1 \sim \chi^2(n_1)$ a $C_2 \sim \chi^2(n_2)$ jsou stochasticky nezávislé, pak náhodná veličina

$$F = \frac{C_1/n_1}{C_2/n_2} \sim F(n_1, n_2) \text{ má **Fisher-Snedecorovo } F \text{ rozdělení s } n_1 \text{ a } n_2 \text{ stupni volnosti;}**$$

$F_\alpha(n_1, n_2) \dots$ α -kvantil pro F .

1.7. Prostor $L_2(\Omega, \mathcal{A}, P)$.

$L_2(\Omega, \mathcal{A}, P)$ definujeme jako množinu všech (komplexních) náhodných veličin nad tímž pravděpodobnostním prostorem $(\Omega, \mathcal{A}, P)$, které mají konečné druhé momenty (resp. rozptyly - viz dále 1.11), tj. $L_2(\Omega, \mathcal{A}, P) := \{X \mid X \text{ náhodná veličina nad } (\Omega, \mathcal{A}, P), E|X|^2 < \infty\}$.

Poznamenejme, že do tohoto prostoru zahrnujeme také všechny konstanty z $\mathbb{C}$, které považujeme za náhodné veličiny s nulovým rozptylem.

Věta 1.8. $L_2(\Omega, \mathcal{A}, P)$ je **Hilbertův prostor** se skalárním součinem $\langle X, Y \rangle = EX\bar{Y}$ a normou $\|X\|_2 = \sqrt{\langle X, X \rangle} = \sqrt{E|X|^2}$.

Důkaz. $L_2(\Omega, \mathcal{A}, P)$ je obdobou funkcionálního prostoru $L_2(\mathcal{J})$ tvořeného funkcemi absolutně integrovatelnými v kvadrátu na intervalu $\mathcal{J} \subseteq \mathbb{R}$. Totiž $E|X|^2 = \int_{\Omega} |X(\omega)|^2 dP(\omega)$, takže namísto s Lebesgueovým integrálem pracujeme s obecnějším pojetím integrálu, kde Lebesgueova míra je nahrazena pravděpodobnostní mírou P :

- **Skalární součin $\langle X, Y \rangle$ existuje a je konečný** pro každé $X, Y \in L_2(\Omega, \mathcal{A}, P)$, jak snadno nahlédneme z nerovnosti

$$4|X\bar{Y}| = (|X| + |\bar{Y}|)^2 - (|X| - |\bar{Y}|)^2 \leq (|X| + |\bar{Y}|)^2 + (|X| - |\bar{Y}|)^2 = 2(|X| + |\bar{Y}|)^2,$$

odkud užitím $|\bar{Y}| = |Y|$ dostáváme

$$|X\bar{Y}| \leq \frac{1}{2}(|X|^2 + |Y|^2),$$

takže

$$|EX\bar{Y}| \leq \int_{\Omega} |X(\omega)\bar{Y}(\omega)| dP(\omega) \leq \frac{1}{2} \left[\int_{\Omega} |X(\omega)|^2 dP(\omega) + \int_{\Omega} |Y(\omega)|^2 dP(\omega) \right] < \infty.$$

- $L_2(\Omega, \mathcal{A}, P)$ je **vektorovým prostorem**. Je uzavřený na násobení skaláry $c \in \mathbb{C}$, neboť $E|cX|^2 = |c|^2 E|X|^2 < \infty$. Uzavřenost vzhledem ke sčítání plyne z:

$$|X + Y|^2 \leq (|X| + |Y|)^2 = |X|^2 + 2|XY| + |Y|^2 \Rightarrow E|X + Y|^2 \leq E|X|^2 + 2E|XY| + E|Y|^2 < \infty.$$

- **Ověření, že $L_2(\Omega, \mathcal{A}, P)$ je úplný, neboli Hilbertův prostor**, je složitější, ale provádí se opět zcela analogicky jako v případě funkcionálního prostoru $L_2(\mathcal{J})$. Podrobnosti lze nalézt například v monografii [1, §2.10].

□

Důsledek 1.9 (Schwarzova nerovnost).

$$|EXY|, |EX\bar{Y}| \leq \|X\|_2 \|Y\|_2 = \sqrt{E|X|^2} \sqrt{E|Y|^2}, \quad X, Y \in L_2(\Omega, \mathcal{A}, P).$$

Důsledek 1.10. $X \in L_2(\Omega, \mathcal{A}, P) \Rightarrow EX$ existuje.

Důkaz.

$$|EX| = |E(1 \cdot X)| \leq \underbrace{\sqrt{E|1|^2}}_1 \sqrt{E|X|^2} = \sqrt{E|X|^2} < \infty.$$

□

Důsledek 1.11.

$$X, Y \in L_2(\Omega, \mathcal{A}, P) \Rightarrow X - EX, Y - EY \in L_2(\Omega, \mathcal{A}, P)$$

a

$$\langle X - EX, Y - EY \rangle = E(X - EX)\overline{(Y - EY)} = \text{cov}(X, Y)$$

existuje a splňuje Schwarzovu nerovnost

$$|\text{cov}(X, Y)| \leq \sqrt{E|X - EX|^2} \sqrt{E|Y - EY|^2} = \sigma_X \sigma_Y.$$

Důsledek 1.12.

$$\rho(X, Y) = \begin{cases} \frac{\text{cov}(X, Y)}{\sigma_X \sigma_Y} & \text{pro } \sigma_X \sigma_Y \neq 0 \\ 0 & \text{pro } \sigma_X \sigma_Y = 0 \end{cases}$$

je tzv. **korelační koeficient náhodných veličin X a Y** , pro nějž platí $|\rho(X, Y)| \leq 1$ a speciálně $-1 \leq \rho(X, Y) \leq 1$ v případě reálných náhodných veličin X a Y .

Poznámka . Náhodné veličiny $X, Y \in L_2(\Omega, \mathcal{A}, P)$ se nazývají **nekorelované**, jestliže $\rho(X, Y) = 0$. Vzhledem k 1.11 je nekorelovanost ekvivalentní s $\text{cov}(X, Y) = 0$, tj. s **ortogonalitou** centrovaných veličin $X - EX$ a $Y - EY$ v $L_2(\Omega, \mathcal{A}, P)$.

$\rho(\mathbb{X}, \mathbb{Y}) = [\rho(X_i, Y_j)]_{i,j}$ je tzv. **vzájemná korelační matice náhodných vektorů $\mathbb{X}$ a $\mathbb{Y}$** .

$\rho(\mathbb{X}, \mathbb{X}) = [\rho(X_i, X_j)]_{i,j}$ je tzv. **korelační matice náhodného vektoru $\mathbb{X}$** .

POZOR! Nekorelovanost indikuje neexistenci **stochastické závislosti pouze lineárního typu**.

Tedy platí

X, Y stochasticky nezávislé $\Rightarrow X, Y$ nekorelované, avšak nikoliv naopak:

X, Y nekorelované $\nRightarrow X, Y$ stochasticky nezávislé.

2.4. IDENTIFIKACE PERIODICKÝCH KOMPONENT. PERIODOGRAM.

2.4.1. Fourierova řada (FŘ).

Komplexní harmonické kmity:

$$E = \{e_k(t)\}_{k \in \mathbb{Z}}, \quad e_k(t) = \frac{1}{\sqrt{T}} e^{i \frac{2\pi k t}{T}} = \frac{1}{\sqrt{T}} e^{i\omega_k t} = \frac{1}{\sqrt{T}} (\cos \omega_k t + i \sin \omega_k t),$$

kde pro $k \neq 0$ značí

$$f_k = \frac{|k|}{T} \quad \dots \quad \text{frekvenci } |k|\text{-ho harmonického kmity s periodou } \frac{T}{|k|},$$

$$\omega_k = 2\pi f_k \quad \dots \quad \text{jeho úhlovou rychlost.}$$

E je ortonormální systém v $L_2([0, T])$:

$$\langle e_j, e_k \rangle = \int_0^T e_j(t) \overline{e_k(t)} dt = \frac{1}{T} \int_0^T e^{i \frac{2\pi(j-k)t}{T}} dt = \delta_{j,k} = \begin{cases} 1 & \text{pro } j = k \\ 0 & \text{pro } j \neq k \end{cases}$$

E je dokonce úplný (báze) v $L_2([0, T])$ (bez důkazu):

$$x(t) \in L_2([0, T]) \text{ libovolná a } T\text{-periodická} \Rightarrow x(t) = \sum_{k=-\infty}^{\infty} x_k e_k(t),$$

kde řada konverguje (bez ohledu na pořadí) dle normy $\|\cdot\|_2$ v prostoru $L_2([0, T])$ a souřadnice x_k jsou jednoznačně určeny vztahem

$$\langle x, e_k \rangle = \left\langle \sum_{j=-\infty}^{\infty} x_j e_j, e_k \right\rangle = \sum_{j=-\infty}^{\infty} x_j \underbrace{\langle e_j, e_k \rangle}_{\delta_{j,k}} = x_k.$$

Komplexní tvar rozvoje do Fourierovy řady:

$$\underline{x(t)} = \sum_{k=-\infty}^{\infty} \underbrace{\langle x, e_k \rangle \frac{1}{\sqrt{T}}}_{c_k(x)} e^{i\omega_k t} = \sum_{k=-\infty}^{\infty} \underline{c_k(x)} e^{i\omega_k t},$$

kde

(2.4.1)

$$\underline{c_k := c_k(x)} = \frac{1}{\sqrt{T}} \langle x, e_k \rangle = \frac{1}{\sqrt{T}} \int_0^T x(t) \frac{1}{\sqrt{T}} e^{-i\omega_k t} dt = \underline{\frac{1}{T} \int_0^T x(t) e^{-i\omega_k t} dt}.$$

- c_k ... k -tý komplexní Fourierův koeficient funkce x ,
- c_0 ...   střední hodnota (stejnoseměrná složka) funkce x ,
- $\{c_k\}_{k \in \mathbb{Z}}$ ...   komplexní fourierovské spektrum funkce x ,
- $x_k(t)$:= $c_k e^{i\omega_k t} + c_{-k} e^{-i\omega_k t}$, $k \geq 1$
- ... k -tá harmonická komponenta funkce x o frekvenci f_k .

Tvrzení 2.4.1.1 (Dirichletova věta). *Jestliže T -periodická funkce $x(t)$ má konečnou variaci na $[0, T]$, pak její FŘ konverguje bodově k $x(t)$ v každém bodě t , kde je $x(t)$ spojitá a k $\frac{1}{2}(x(t+0) + x(t-0))$ v každém bodě nespojitosti (u funkce s konečnou variací je to vždy pouze konečný skok).*

Je-li $x(t)$ reálná funkce, lze (2.4.1) upravit na další dva ekvivalentní tvary:

Zřejmě $c_{-k} = \overline{c_k}$. Označíme-li

$$c_k = \frac{1}{2}(a_k - ib_k); \quad a_k, b_k \in \mathbb{R},$$

pak $c_0 = \frac{a_0}{2} \in \mathbb{R}$, $b_0 = 0$ a dostáváme

Goniometrický tvar Fourierovy řady:

$$\begin{aligned} \underline{x(t)} &= c_0 + \sum_{k=1}^{\infty} (c_k e^{i\omega_k t} + \underbrace{c_{-k} e^{-i\omega_k t}}_{c_k e^{i\omega_k t}}) = \frac{a_0}{2} + \sum_{k=1}^{\infty} 2\operatorname{Re}(c_k e^{i\omega_k t}) = \\ &= \frac{a_0}{2} + \sum_{k=1}^{\infty} (a_k \cos \omega_k t + b_k \sin \omega_k t), \end{aligned}$$

kde (2.4.2)

$$\underline{a_k} = 2\operatorname{Re}(c_k) = \frac{2}{T} \int_0^T x(t) \cos \omega_k t dt,$$

$$\underline{b_k} = -2\operatorname{Im}(c_k) = \frac{2}{T} \int_0^T x(t) \sin \omega_k t dt.$$

Položíme-li $a_k = A_k \cos \varphi_k$ a $b_k = A_k \sin \varphi_k$, dostaneme

Amplitudově-fázový tvar Fourierovy řady:

$$\underline{x(t)} = \frac{a_0}{2} + \sum_{k=1}^{\infty} A_k (\cos \varphi_k \cos \omega_k t + \sin \varphi_k \sin \omega_k t) = \frac{a_0}{2} + \sum_{k=1}^{\infty} \underbrace{A_k \cos(\omega_k t - \varphi_k)}_{x_k(t)}.$$

kde (2.4.3)

$$A_k = 2|c_k| = \sqrt{a_k^2 + b_k^2},$$

$$\varphi_k = \arctan \frac{b_k}{a_k}.$$

- A_k ... amplituda k -té harmonické složky funkce x ,
- φ_k ... fázový posuv k -té harmonické složky funkce x ($-\pi < \varphi_k \leq \pi$),
- $c_0 = \frac{a_0}{2}$ ... střední hodnota (stejnoseměrná složka) funkce x ,
- $\{A_k\}_{k \in \mathbb{N}}$ ... amplitudové spektrum funkce x ,
- $\{\varphi_k\}_{k \in \mathbb{N}}$ ... fázové spektrum funkce x .

2.4.2. Parsevalova identita (PI).

Nechť $x \in L_2([0, T])$ (tj. s konečnou energií na intervalu $[0, T]$) je T -periodická, potom

$$\begin{aligned} \|x\|_2^2 &= \int_0^T |x(t)|^2 dt = \langle x, x \rangle = \left\langle \sum_{j=-\infty}^{\infty} c_j \sqrt{T} \underbrace{\frac{e^{i\omega_j t}}{\sqrt{T}}}_{e_j(t)}, \sum_{k=-\infty}^{\infty} c_k \sqrt{T} \underbrace{\frac{e^{i\omega_k t}}{\sqrt{T}}}_{e_k(t)} \right\rangle \\ &= T \sum_{j,k=-\infty}^{\infty} c_j \overline{c_k} \underbrace{\langle e_j, e_k \rangle}_{\delta_{j,k}} = T \sum_{k=-\infty}^{\infty} |c_k|^2. \end{aligned}$$

Odtud pak dostáváme:

Komplezní tvar Parsevalovy identity:

$$\sum_{k=-\infty}^{\infty} |c_k|^2 = \frac{1}{T} \underbrace{\int_0^T |x(t)|^2 dt}_{\text{střední výkon na } [0, T]} < \infty \Rightarrow \{c_k\}_{k \in \mathbb{Z}} \in \ell_2. \quad (2.4.4)$$

Speciálně:

- $|c_0|^2$ ... střední výkon stejnosměrné složky,
- $\frac{1}{T} \int_0^T |x_k(t)|^2 dt = |c_{-k}|^2 + |c_k|^2$ ... střední výkon k -té harmonické složky.

Amplitudový tvar Parsevalovy identity (x reálná):

$$\sum_{k=-\infty}^{\infty} |c_k|^2 = |c_0|^2 + \sum_{k=1}^{\infty} \underbrace{(|c_{-k}|^2 + |c_k|^2)}_{2|c_k|^2 = A_k^2/2} = \frac{a_0^2}{4} + \frac{1}{2} \sum_{k=1}^{\infty} A_k^2 = \frac{1}{T} \int_0^T |x(t)|^2 dt. \quad (2.4.5)$$

Speciálně:

$$\frac{a_0^2}{4} \dots \text{střední výkon stejnosměrné složky,}$$

$$\frac{A_k^2}{2} \dots \text{střední výkon } k\text{-té harmonické složky,}$$

$$\{2|c_k|^2\}_{k \in \mathbb{N}} = \left\{ \frac{A_k^2}{2} \right\}_{k=1}^{\infty} \dots \text{výkonová spektrální hustota,} \quad (2.4.6)$$

$$\{2T|c_k|^2\}_{k \in \mathbb{N}} = \left\{ \frac{TA_k^2}{2} \right\}_{k=1}^{\infty} \dots \text{energetická spektrální hustota.}$$

2.4.3. Diskretizace Fourierovy řady.

Vypočteme hodnoty rozvoje $x(t)$ do její komplexní FŘ (2.4.1) pouze na rovnoměrné diskrétní síti N subintervalů: $T = N\Delta t$, $x_n = x(n\Delta t)$, $n \in \mathbb{Z}$.

Obdržíme

$$\underline{x}_n \stackrel{(2.4.1)}{=} \sum_{k=-\infty}^{\infty} c_k e^{i \frac{2\pi k}{N\Delta t} n \Delta t} = \sum_{k=-\lfloor \frac{N-1}{2} \rfloor}^{\lfloor \frac{N}{2} \rfloor} \overbrace{\left(\sum_{m=-\infty}^{\infty} c_{k+mN} \right)}^{\hat{c}_k} e^{i \frac{2\pi(k+mN)n}{N}} = \sum_{k=-\lfloor \frac{N-1}{2} \rfloor}^{\lfloor \frac{N}{2} \rfloor} \hat{c}_k e^{i \frac{2\pi k n}{N}}. \quad (2.4.7)$$

kde $\lfloor \cdot \rfloor$ značí celou část hodnoty.

Platí

$$\hat{c}_k \approx c_k, \quad \text{neboť } |c_k| \rightarrow 0 \text{ pro } k \rightarrow \pm\infty,$$

$$\hat{c}_k = c_k, \quad \text{pokud } c_k = 0 \text{ pro } |k| \geq \frac{N}{2} \text{ (FŘ je konečná: } f_{max} \leq \frac{N}{2} \frac{1}{T} \text{ udává konečný frekvenční obsah } x(t)),$$

$$\{\hat{c}_k\}_{k \in \mathbb{Z}} \text{ je } N\text{-periodická posloupnost } (\hat{c}_k = \hat{c}_{k+mN}, m \in \mathbb{Z}).$$

Po úpravě:

$$\underline{x}_n = \sum_{k=-\lfloor \frac{N-1}{2} \rfloor}^{-1} \hat{c}_k e^{i \frac{2\pi k n}{N}} + \sum_{k=0}^{\lfloor \frac{N}{2} \rfloor} \hat{c}_k e^{i \frac{2\pi k n}{N}} = \sum_{k=0}^{N-1} \hat{c}_k e^{i \frac{2\pi k n}{N}}, \quad (2.4.8)$$

kde první ze sum jsme upravili záměnou sčítacího indexu $r = k + N$ na tvar:

$$\sum_{k=-\lfloor \frac{N-1}{2} \rfloor}^{-1} \hat{c}_k e^{i \frac{2\pi k n}{N}} = \sum_{r=-\lfloor \frac{N-1}{2} \rfloor + N}^{N-1} \hat{c}_{r-N} e^{i \frac{2\pi(r-N)n}{N}} = \sum_{r=\lfloor \frac{N}{2} \rfloor + 1}^{N-1} \hat{c}_r e^{i \frac{2\pi r n}{N}}$$

s využitím vztahů

$$-\lfloor \frac{N-1}{2} \rfloor + N = \lfloor \frac{N}{2} \rfloor + 1 \text{ a } \hat{c}_r = \hat{c}_{r-N} \text{ pro } r = \lfloor \frac{N}{2} \rfloor + 1, \dots, N-1 \text{ (} N\text{-periodicita).}$$

Označíme-li $\mathbf{x} = (x_0, x_1, \dots, x_{N-1})^T$ vzorky $x(t)$ na její jedné periodě a $\hat{\mathbf{c}} = (\hat{c}_0, \hat{c}_1, \dots, \hat{c}_{N-1})^T$ odhady Fourierových koeficientů, pak (2.4.8) určuje tzv. **operátor diskrétní Fourierovy transformace** ($\mathbf{x} = \text{DFTT}_N^+(\hat{\mathbf{c}})$) dle následující definice.

Definice 2.4.3.1 (Diskrétní Fourierova transformace (DFT)).

$\text{DFT}_N^\pm : \mathbb{C}^N \rightarrow \mathbb{C}^N$ je lineární operátor $\mathbf{X} = \mathbb{W}_N^\pm \mathbf{x}$ určený maticí $N \times N$:

$\mathbb{W}_N^\pm = [W_N^{kn}]_{0 \leq k, n \leq N-1}$, kde $W_N = e^{\pm i \frac{2\pi}{N}}$ je N -tá primitivní odmocnina z 1, tj.

$W_N^N = 1$, ale $W_N^k \neq 1$ pro $k = 1, \dots, N-1$. Tedy

$$\mathbf{X} = (X_0, X_1, \dots, X_{N-1})^T, \quad \text{kde } X_k = \sum_{n=0}^{N-1} e^{\pm i \frac{2\pi kn}{N}} x_n \text{ pro } k = 0, 1, \dots, N-1.$$

Zřejmě $\mathbb{W}_N^\pm$ je symetrická matice a $(\mathbb{W}_N^\pm)^* = \mathbb{W}_N^\mp$.

Věta 2.4.3.2 (Věta o inverzi).

Platí $\mathbb{W}_N^\pm \mathbb{W}_N^\mp = \mathbb{W}_N^\pm (\mathbb{W}_N^\pm)^* = NI_N$ a tedy $(\mathbb{W}_N^\pm)^{-1} = \frac{1}{N} \mathbb{W}_N^\mp$ a $\frac{1}{\sqrt{N}} \mathbb{W}_N^\pm$ je unitární matice.

Důkaz. Označme $A := [a_{r,s}] = \mathbb{W}_N^\pm \mathbb{W}_N^\mp$, pak

$$a_{r,s} = \sum_{n=0}^{N-1} W_N^{rn} W_N^{-ns} = \sum_{n=0}^{N-1} W_N^{n(r-s)} = \sum_{n=0}^{N-1} q^n, \quad q = W_N^{r-s}.$$

Odtud

$$a_{r,s} = \begin{cases} N & \text{pro } r = s \\ \frac{q^N - 1}{q - 1} = 0 & \text{pro } r \neq s \end{cases},$$

neboť $q^N = W_N^{N(r-s)} = 1$ a $q \neq 1$ pro $r \neq s$ v důsledku $0 < |r-s| \leq N-1$. □

Poznámka 2.4.3.3. V systému MATLAB jsou operátory $\text{DFT}_N^\pm$ realizovány pomocí algoritmu tzv. **rychlé Fourierovy transformace** implementovaných v procedurách **fft** a **ifft** takto:

$$\underline{\mathbf{X}} = \mathbb{W}_N^- \mathbf{x} = \text{DFT}_N^-(\mathbf{x}) = \underline{\text{fft}(\mathbf{x})}$$

a

$$\underline{\mathbf{x}} = (\mathbb{W}_N^-)^{-1} \underline{\mathbf{X}} = \frac{1}{N} \mathbb{W}_N^+ \underline{\mathbf{X}} = \frac{1}{N} \text{DFT}_N^+(\underline{\mathbf{X}}) = \underline{\text{ifft}(\underline{\mathbf{X}})}.$$

Důsledek 2.4.3.4. Podle (2.4.8), věty 2.4.3.2 a poznámky 2.4.3.3 platí

$$\underline{\hat{\mathbf{c}}} = \mathbb{W}_N^+ \hat{\mathbf{c}} = \text{DFT}_N^+(\hat{\mathbf{c}}) = \underline{N \text{ifft}(\hat{\mathbf{c}})},$$

$$\hat{\underline{\mathbf{c}}} = (\mathbb{W}_N^+)^{-1} \underline{\hat{\mathbf{c}}} = \frac{1}{N} \mathbb{W}_N^- \underline{\hat{\mathbf{c}}} = \frac{1}{N} \text{DFT}_N^-(\underline{\hat{\mathbf{c}}}) = \underline{\frac{1}{N} \text{fft}(\underline{\hat{\mathbf{c}}})}.$$

2.4.4. Periodogram.

Periodogram = odhad energetické spektrální hustoty (2.4.6) reálné T -periodické funkce $x(t)$, kde za c_k , $k = 1, \dots, m$, $m := \lfloor \frac{N-1}{2} \rfloor$, dosadíme odhad $\hat{c}_k$ z (2.4.7) spočtený pomocí DFT_N^- dle 2.4.3.4 po ekvidistantní diskretizaci jedné periody $x(t)$:

$T = N\Delta t$, $x_n = x(n\Delta t)$, $n = 0, 1, \dots, N$.

Periodogram je tedy posloupnost hodnot $\{I_k\}_{k=1}^m$, kde

$$\underline{I}_k = I(\omega_k) = 2T |\hat{c}_k|^2 = 2N\Delta t \left| \frac{1}{N} X_k \right|^2 = \underline{\frac{2}{N} \Delta t |X_k|^2}, \quad k = 1, \dots, m \quad (2.4.9)$$

a

$$X_k = \sum_{t=0}^{N-1} x_t e^{-i \frac{2\pi kt}{N}} = \sum_{t=1}^N x_t e^{-i \frac{2\pi kt}{N}}.$$

Druhá rovnost je zde důsledkem N -periodicity $x_0 = x_N$.

Z hlediska kvalitativních závěrů nezáleží na multiplikační konstantě, proto bez újmy na obecnosti můžeme předpokládat $\Delta t = 1$ a dostáváme tak **výsledný vztah pro hodnoty I_k periodogramu** ve tvaru

$$I_k = I(\omega_k) = \frac{2}{N} |X_k|^2 = \frac{2}{N} \left\{ \left(\sum_{t=1}^N x_t \cos \frac{2\pi kt}{N} \right)^2 + \left(\sum_{t=1}^N x_t \sin \frac{2\pi kt}{N} \right)^2 \right\}, \quad k = 1, \dots, m. \quad (2.4.10)$$

Velká hodnota I_k indikuje velkou energii k -té harmonické komponenty, tj. silné zastoupení složky $x_k(t) = c_k e^{i\omega_k t} + c_{-k} e^{-i\omega_k t} = A_k \cos(\omega_k t - \varphi_k)$ v rozvoji $x(t)$ do Fourierovy řady.

Věta 2.4.4.1.

$$I_k = 2 \sum_{|h| < N} \hat{\gamma}(h) e^{-i \frac{2\pi hk}{N}} \quad \text{pro } k = 1, 2, \dots, \left[\frac{N-1}{2} \right],$$

kde $\hat{\gamma}(h)$ je odhad autokovarianční funkce vektoru $\mathbf{x} = (x_1, \dots, x_N)^T$ spočtený dle 1.46.

Důkaz.

$$I_k = \frac{2}{N} |X_k|^2 = \frac{2}{N} X_k \overline{X_k} = \frac{2}{N} \left(\sum_{s=1}^N x_s e^{-i \frac{2\pi sk}{N}} \right) \left(\sum_{t=1}^N \overline{x_t} e^{i \frac{2\pi tk}{N}} \right).$$

Protože dle důkazu věty 2.4.3.2 platí

$$\sum_{s=1}^N e^{-i \frac{2\pi sk}{N}} = \sum_{t=1}^N e^{i \frac{2\pi tk}{N}} = 0 \quad \text{pro } k \neq 0 \pmod{N},$$

lze psát

$$\begin{aligned} I_k &= \frac{2}{N} \left(\sum_{s=1}^N (x_s - \hat{x}) e^{-i \frac{2\pi sk}{N}} \right) \left(\sum_{t=1}^N (\overline{x_t - \hat{x}}) e^{i \frac{2\pi tk}{N}} \right) = \\ &= \frac{2}{N} \sum_{s=1}^N \sum_{t=1}^N (x_s - \hat{x}) (\overline{x_t - \hat{x}}) e^{-i \frac{2\pi(s-t)k}{N}} \quad h = s-t \\ &= 2 \sum_{|h| < N} \frac{1}{N} \underbrace{\sum_{t=1}^{N-h} (x_{t+h} - \hat{x}) (\overline{x_t - \hat{x}})}_{\hat{\gamma}(h)} e^{-i \frac{2\pi hk}{N}}. \end{aligned}$$

□

2.4.5. Fisherův test periodicity.

Položme $m = \left[\frac{N-1}{2} \right]$ a definujme statistiku

$$W = \max_{k=1, \dots, m} Y_k, \quad \text{kde } Y_k = \frac{I_k}{\sum_{j=1}^m I_j}.$$

Protože $I_j \geq 0$ pro $j = 1, 2, \dots, m$, je $0 \leq W \leq 1$.

Nechť $X_t = P_t + E_t$, $E_t \sim WN(0, \sigma^2)$ gaussovský.

Platí-li nulová hypotéza $H_0 : X_t = E_t$, pak testová statistika W má na intervalu $[0, 1]$ rozdělení, pro něž platí

$$P(W > x) = \sum_{\substack{j=1 \\ 1-jx > 0}}^m (-1)^{j-1} \binom{m}{j} (1-jx)^{m-1}, \quad 0 < x < 1,$$

přičemž $P(W > x) \approx m(1-x)^{m-1}$ je dobrá aproximace pro $m \leq 50$.

Nechť $g_F(1-\alpha)$ značí $(1-\alpha)$ -kvantil rozdělení statistiky W (tabelováno), tj. $P(W \leq g_F(1-\alpha)) = 1-\alpha$. Pak H_0 zamítáme s rizikem α , pokud $W > g_F(1-\alpha)$. Je-li v takovém případě $I_{k_0} = \max_{k=1, \dots, m} I_k$, pak k_0 -tou harmonickou komponentu považujeme za významnou. Další významnou harmonickou komponentu zjistíme z periodogramu délky $m-1$, kde vynecháme I_{k_0} , a tak pokračujeme dále, dokud není hypotéza H_0 přijata.

2.4.6. Siegelův test periodicity.

Tento test je vhodnější než Fisherův v případě většího množství harmonických komponent. Siegelova statistika je tvaru

$$T_\lambda = \sum_{k=1}^m (Y_k - \lambda g_F(1 - \alpha))^+, \quad 0 < \lambda < 1 \text{ (doporučená hodnota je } \lambda = 0,6 \text{)}.$$

H_0 zamítáme s rizikem α , jestliže $T_\lambda > t_\lambda(1 - \alpha)$, kde $t_\lambda(1 - \alpha)$ je $(1 - \alpha)$ -kvantil rozdělení T_λ (tabelováno).

2.5. SEPARACE JEDNOTLIVÝCH SLOŽEK.

Označení.

$\mathbf{t} = (t_1, \dots, t_n)^T$, $t_i \neq t_j$ pro $i \neq j$ ... vektor "času",
 $\mathbb{X} := \mathbb{X}_{\mathbf{t}} = (X_{t_1}, \dots, X_{t_n})^T$ ... náhodný vektor populace vybrané
z časové řady,
 $\mathbf{x} := \mathbf{x}_{\mathbf{t}} = (x_1, \dots, x_n)^T$, $x_i = X_{t_i}(\omega)$ ... pozorování vektoru populace $\mathbb{X}$.

A. Parametrické metody (P).

Tyto metody používáme v případě, že je znám analytický tvar $D_t = D(t; \beta_1, \dots, \beta_p)$ v aditivním modelu $X_t = D_t + E_t$ (multiplikativní model převedeme na aditivní logaritmováním) s neznámými parametry $\beta = (\beta_1, \dots, \beta_p)^T$, které odhadneme minimalizací výrazu $N(\beta_1, \dots, \beta_p) = \|D(\mathbf{t}; \beta_1, \dots, \beta_p) - \mathbf{x}\|^2$ ve vhodné normě $\|\cdot\|$. Zpravidla se používá euklidovská norma a klasická metoda nejmenších čtverců:

$$N(\beta_1, \dots, \beta_p) = \sum_{i=1}^n |D(t_i, \beta_1, \dots, \beta_p) - x_i|^2.$$

Lokální extrém hledáme řešením systému rovnic

$$\frac{\partial N(\beta_1, \dots, \beta_p)}{\partial \beta_j} = 0 \text{ pro } j = 1, \dots, p$$

s ověřením podmínky pro lokální minimum (jakobián je pozitivně definitní matice):

$$J = \left[\frac{\partial^2 N(\beta_1, \dots, \beta_p)}{\partial \beta_i \partial \beta_j} \right]_{i,j} > 0.$$

Pokud D závisí lineárně na $\beta_1, \dots, \beta_p$, pak tento systém je systémem p lineárních rovnic pro p neznámých $\beta_1, \dots, \beta_p$ a dostáváme klasický **lineární regresní model**.

V případě nelineární regrese použijeme pro minimalizaci $N(\beta_1, \dots, \beta_p)$ **vhodnou optimalizační metodu**, například *Optimization Toolbox* v prostředí systému MATLAB.

Lineární regresní model: $D(t; \beta_1, \dots, \beta_p) = \varphi_1(t)\beta_1 + \dots + \varphi_p(t)\beta_p$, kde φ_i jsou dané.

$$\mathbb{X} = D\beta + \mathbb{E}, \quad \mathbb{E} = (E_{t_1}, \dots, E_{t_n})^T \sim \text{IID}(0, \sigma^2),$$

kde

$$D = [\varphi_1(\mathbf{t}), \dots, \varphi_p(\mathbf{t})], \quad \varphi_j(\mathbf{t}) = (\varphi_j(t_1), \dots, \varphi_j(t_n))^T$$

je matice s plnou sloupcovou hodností p .

Pro vektor pozorování přejde výše uvedený model v

$$\mathbf{x} = D\beta + \mathbf{e}, \quad \mathbf{e} = (e_1, \dots, e_n)^T, \text{ kde } e_i = E_{t_i}(\omega).$$

B. Neparametrické metody (NP).

Za vhodných předpokladů konstruujeme lineární nebo nelineární operátor S (smoother = vyhlazovač) takový, že

$$S(\{X_t\}) =: \{\widehat{D}_t\} \approx \{D_t\}$$

je dobrý odhad D_t v tom smyslu, že $\{\widehat{D}_t\} \rightarrow \{D_t\}$ ve vhodné konvergenci při $n \rightarrow \infty$, tj. odhad je **asymptoticky přesný**.

Značení metod:

AM-P	...	parametrická	} metoda v aditivním modelu .
AM-NP	...	neparametrická	
MM-P	...	parametrická	} metoda v multiplikativním modelu
MM-NP	...	neparametrická	

2.5.2. Metody pro odhad sezónní složky.

$\mathbf{x} = (x_1, \dots, x_n)^T$ ... ekvidistantní pozorování náhodného procesu $X = \{X_t | t \in \mathbb{Z}\}$
 $\mathbf{e} = (e_1, \dots, e_n)^T$ ... pozorované chyby
 $t \in \{1, 2, \dots, n\}$

Předpokládáme model:

- aditivní: $X_t = Tr_t + Sz_t + C_t + E_t$ (AM)
 nebo
 - multiplikativní: $X_t = Tr_t Sz_t C_t E_t$ (MM).

Nechť d je perioda Sz_t a $n = md$, pak zavedeme matici $m \times d$

$$X = \begin{bmatrix} x_1 & \dots & x_k & \dots & x_d \\ x_{d+1} & \dots & x_{d+k} & \dots & x_{2d} \\ \vdots & \dots & \vdots & \dots & \vdots \end{bmatrix} = [x_{j,k}],$$

kde $x_{j,k} = x_{(j-1)d+k}$ (např. j =rok, k =měsíc).

Označíme-li vec operátor, který skládá sloupce matice pod sebe do jednoho sloupcového vektoru, pak můžeme psát $\mathbf{x} = \text{vec}(X^T)$.

V MATLABu: $X = \text{reshape}(\mathbf{x}, d, m)$.

Řádek $X(j, :)$ představuje pozorování hodnot j -té periody Sz_t spolu s Tr_t, C_t a E_t .

Sloupec $X(:, k)$ představuje pozorování k -té hodnoty v každé periodě Sz_t spolu s Tr_t, C_t a E_t .

Nechť $E = [e_{j,k}]$ je analogicky zavedená matice chyb.

Hledaná složka Sz_t je určena hodnotami $\mathbf{s} := (s_1, \dots, s_d) := (Sz_1, \dots, Sz_d)$ jedné své periody, přičemž platí pro $\bar{s} := \frac{s_1 + \dots + s_d}{d}$:

$$\bar{s} = \begin{cases} 0 & \text{v AM} \\ 1 & \text{v MM} \end{cases} \quad (2.5.4)$$

Budeme hledat odhady $\hat{s}_k$ splňující (2.5.4).

2.5.2.1. Metoda malého trendu pro odhad Sz_t (AM-NP, MM-NP).

Předpoklad:

$Tr_t + C_t$, resp. $Tr_t C_t$ je přibližně konstantní v každé periodě Sz_t :

$$\left. \begin{array}{l} \text{v AM: } x_{j,k} - s_k - e_{j,k} = Tr_t + C_t \approx m_j \\ \text{v MM: } x_{j,k} / (s_k e_{j,k}) = Tr_t C_t \approx m_j \end{array} \right\} \text{ v } j\text{-té periodě, } t = (j-1)d + k.$$

Algoritmus:

(1) $\hat{m}_j = \frac{1}{d} \sum_{k=1}^d x_{j,k}$ ... odhad m_j pro $j = 1, \dots, m$.

(2) pro $k = 1, \dots, d$ spočteme:

$$\begin{array}{l} \text{v AM: } \hat{s}_k = \frac{1}{m} \sum_{j=1}^m \underbrace{(x_{j,k} - \hat{m}_j)}_{\approx s_k + e_{j,k}} \\ \text{v MM: } \hat{s}_k = \frac{1}{m} \sum_{j=1}^m \underbrace{x_{j,k} / \hat{m}_j}_{\approx s_k e_{j,k}} \end{array}$$

Odhady zřejmě splňují (2.5.4):

v AM:

$$\widehat{s} = \frac{1}{d} \sum_{k=1}^d \left(\frac{1}{m} \sum_{j=1}^m (x_{j,k} - \widehat{m}_j) \right) = \frac{1}{m} \sum_{j=1}^m \left(\underbrace{\frac{1}{d} \sum_{k=1}^d x_{j,k}}_{\widehat{m}_j} - \underbrace{\frac{1}{d} \sum_{k=1}^d \widehat{m}_j}_{\widehat{m}_j} \right) = 0$$

v MM:

$$\widehat{s} = \frac{1}{d} \sum_{k=1}^d \left(\frac{1}{m} \sum_{j=1}^m \frac{x_{j,k}}{\widehat{m}_j} \right) = \frac{1}{m} \sum_{j=1}^m \underbrace{\frac{1}{\widehat{m}_j} \frac{1}{d} \sum_{k=1}^d x_{j,k}}_1 = \frac{1}{m} m = 1.$$

Dále pokračujeme kroky v 2.5.2.3.

2.5.2.2. Metoda klouzavého průměru pro odhad Sz_t (AM-NP, MM-NP).

Zavedeme vektor vah $\mathbf{w} = (w_1, \dots, w_{2q+1})^T$ pro výpočet obyčejného průměru takto:

$$\mathbf{w} = \frac{1}{d} \underbrace{(1, 1, \dots, 1)}_{(2q+1) \times}^T \quad \text{pro periodu liché délky } d = 2q + 1,$$

$$\mathbf{w} = \frac{1}{d} \underbrace{(1/2, 1, \dots, 1, 1/2)}_{(2q+1) \times}^T \quad \text{pro periodu sudé délky } d = 2q.$$

Spočteme klouzavý průměr

$$\widehat{m}_t = \begin{cases} \sum_{\tau=-q}^q w_\tau x_{t+\tau} & \text{pro } q+1 \leq t \leq n-q, \\ x_t & \text{pro } 1 \leq t \leq q \text{ nebo } n-q+1 \leq t \leq n. \end{cases}$$

Jelikož délka klouzavého průměru je rovna délce periody v sezónní složce, potlačíme tímto průměrováním nejen chybovou komponentu e_t , ale eliminujeme současně i vlastní sezónní složku Sz_t , neboť tato má v AM nulovou, resp. v MM jednotkovou, průměrnou hodnotu na každé své periodě.

V dalším tedy můžeme vycházet z platnosti následujícího předpokladu:

Předpoklad:

$$\left. \begin{array}{l} \text{v AM: } x_t - Sz_t - e_t = Tr_t + C_t \approx \widehat{m}_t \\ \text{v MM: } x_t / (Sz_t e_t) = Tr_t C_t \approx \widehat{m}_t \end{array} \right\} \text{ pro } q+1 \leq t \leq n-q.$$

Algoritmus:

- (1) Spočteme vektor klouzavých průměrů a přerovnáme jej do matice $m \times d$ po periodách stejně jako $\mathbf{x}$:

$$\widehat{\mathbf{m}} = (\widehat{m}_1, \dots, \widehat{m}_n)^T =: \text{vec}(\widehat{M}^T), \text{ kde } \widehat{M} =: [\widehat{m}_{j,k}].$$

Pak $X - \widehat{M}$ v AM, resp. $X./\widehat{M} = [x_{j,k}/\widehat{m}_{j,k}]$ v MM, má následující strukturu s q nulami, resp. jedničkami na začátku první periody a na konci poslední periody.

Pro d liché:

$$X - \widehat{M} = \begin{bmatrix} 0 & \dots & 0 & \bullet & \bullet & \dots & \bullet \\ & & \vdots & & & \vdots & \\ \bullet & \dots & \bullet & \bullet & 0 & \dots & 0 \end{bmatrix}, \text{ resp. } X./\widehat{M} = \begin{bmatrix} 1 & \dots & 1 & \bullet & \bullet & \dots & \bullet \\ & & \vdots & & & \vdots & \\ \bullet & \dots & \bullet & \bullet & 1 & \dots & 1 \end{bmatrix}.$$

Pro d sudé:

$$X - \widehat{M} = \begin{bmatrix} 0 & \dots & 0 & \bullet & \dots & \bullet \\ & & \vdots & & & \vdots & \\ \bullet & \dots & \bullet & 0 & \dots & 0 \end{bmatrix}, \text{ resp. } X./\widehat{M} = \begin{bmatrix} 1 & \dots & 1 & \bullet & \dots & \bullet \\ & & \vdots & & & \vdots & \\ \bullet & \dots & \bullet & 1 & \dots & 1 \end{bmatrix}.$$

- (2) Pro $k = 1, \dots, d$ spočteme:

$$\text{v AM: } \widetilde{s}_k = \frac{1}{m-\delta_k} \sum_{j=1}^m \underbrace{(x_{j,k} - \widehat{m}_{j,k})}_{\approx s_k + e_{j,k}},$$

$$\text{v MM: } \widetilde{s}_k = \frac{1}{m-\delta_k} \left[\underbrace{\left(\sum_{j=1}^m \frac{x_{j,k}}{\widehat{m}_{j,k}} \right)}_{\approx s_k e_{j,k}} - \delta_k \right].$$

kde $\delta_k = \begin{cases} 0 & \text{pro } k = \frac{d+1}{2} \text{ (můž e nastat jen pro } d \text{ liché, kdy } k = q + 1) \\ 1 & \text{jinak} \end{cases}$

(3) $\bar{s} = \frac{1}{d} \sum_{k=1}^d \tilde{s}_k.$

(4) Provedeme vycentrování, aby platil vztah (2.5.4):

$\hat{s}_k = \tilde{s}_k - \bar{s}$ v AM, resp. $\hat{s}_k = \tilde{s}_k / \bar{s}$ v MM pro $k = 1, \dots, d.$

Dále pokračujeme opět kroky v 2.5.2.3.

2.5.2.3. Separace Tr_t a Sz_t (AM, MM).

(5) Zperiodičnění: $\widehat{Sz}_{k+jd} = \hat{s}_k$ pro $k = 1, \dots, d$ a $j = 0, 1, \dots, m - 1.$

(6) Separace sezónní složky Sz_t :

$y_t := x_t - \widehat{Sz}_t \approx Tr_t + C_t + e_t$ v AM, resp. $y_t := x_t / \widehat{Sz}_t \approx Tr_t C_t e_t$ v MM pro $t = 1, \dots, n.$

(7) V y_t odhadujeme $Tr_t + C_t$ (resp. $Tr_t C_t$ v MM po zlogaritmování) vhodnou metodou (např. z odst. 2.5.1). Můžeme také odhadnout jen trend například položením $q = 0$ v metodě 2.5.1.1 nebo užitím metod dále popsaných v odst. 2.5.3 a pak separovat cyklickou složku C_t :

(8) Separace cyklické složky C_t :

$C_t + e_t \approx y_t - \widehat{Tr}_t$ v AM, resp. $C_t e_t \approx y_t / \widehat{Tr}_t$ v MM pro $t = 1, \dots, n.$

(9) Analyzujeme periodické komponenty v $C_t + e_t$ (resp. zlogaritmované $C_t e_t$ v MM) pomocí periodogramu a testů periodicity z odst. 2.4. Ty budou nyní citlivěji detekovat harmonické komponenty cyklické složky, která již není rušena přítomností dalších deterministických složek.

2.5.2.4. Eliminace Sz_t diferencováním na vzdálenost d (AM).

Předpoklad:

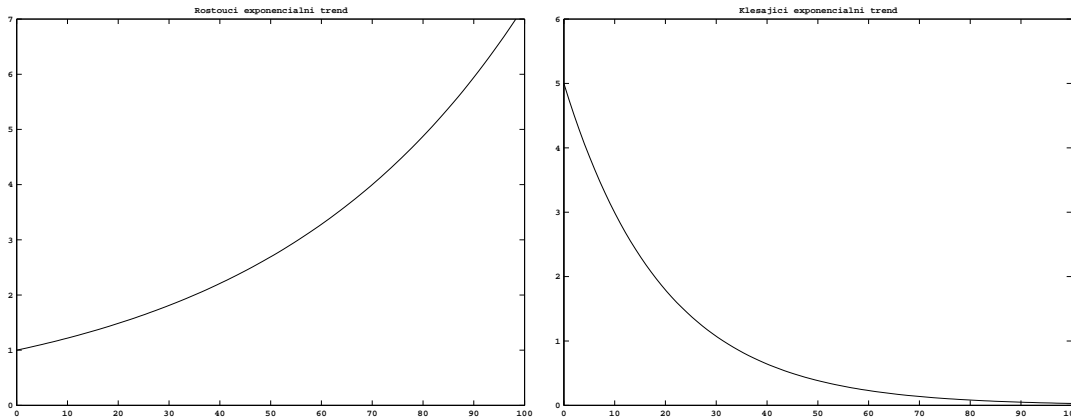
$x_t = Sz_t + m_t + e_t$, kde $m_t = Tr_t + C_t$ a perioda C_t je podstatně delší než perioda $Sz_t.$

Algoritmus:

(1) $y_t := x_t - x_{t-d} = \underbrace{Sz_t - Sz_{t-d}}_{\approx 0} + \underbrace{m_t - m_{t-d}}_{\tilde{m}_t} + \underbrace{e_t - e_{t-d}}_{\tilde{e}_t}, t = d + 1, \dots, n.$

(2) Odhadujeme $\tilde{m}_t$ jako v 2.5.2.3(7)-(9), kde ovšem $\tilde{m}_t = m_t - m_{t-d}$ interpretujeme jako změny oproti minulé sezóně.

a) Rostoucí: $\alpha = 1, \beta = 1,02$

b) Klesající: $\alpha = 5, \beta = 0,95$

OBRÁZEK 2.5.1. Exponenciální trend

2.5.3. Metody pro odhad trendu.

$\mathbf{x} = (x_1, \dots, x_n)^T$ ... ekvidistantní pozorování náhodného procesu $X = \{X_t | t \in \mathbb{Z}\}$
 $\mathbf{e} = (e_1, \dots, e_n)^T$ ... pozorované chyby
 $t \in \{1, 2, \dots, n\}$

Následují metody pro odhad růstového trendu v ekonomických časových řadách [2, str. 34-41].

2.5.3.7. Exponenciální trend (MM-P).

Model:

$$Tr_t = \alpha\beta^t, \quad \alpha, \beta \in \mathbb{R}, \beta > 0, t = 1, 2, \dots, n.$$

Tento model je vhodný pro popis trendu s **konstantním koeficientem růstu**

$$\frac{Tr_{t+2} - Tr_{t+1}}{Tr_{t+1} - Tr_t} = \frac{\alpha\beta^{t+2} - \alpha\beta^{t+1}}{\alpha\beta^{t+1} - \alpha\beta^t} = \beta,$$

kde při $\alpha > 0$ dostáváme pro $\beta > 1$ růst a pro $0 < \beta < 1$ pokles (obr. 2.5.1). V případě $\alpha < 0$ je tomu naopak.

Algoritmus:

Zlogaritmováním provedeme transformaci na aditivní model s lineárním trendem:

$$\ln Tr_t = \ln \alpha + t \ln \beta, \quad \beta = (\ln \beta, \ln \alpha)^T.$$

Odhad β spočteme metodou lineární regrese dle odst. 2.5.1.1. Odlogaritmováním hodnot získaných podle vztahů (2.5.1)-(2.5.3) pak dostaneme výsledky pro původní model.

Kontrolní kritérium adekvátnosti tohoto modelu:

$$\frac{x_{t+1}}{x_t} \approx \beta, \text{ resp. } \Delta \ln x_t = \ln x_{t+1} - \ln x_t \approx \ln \beta.$$

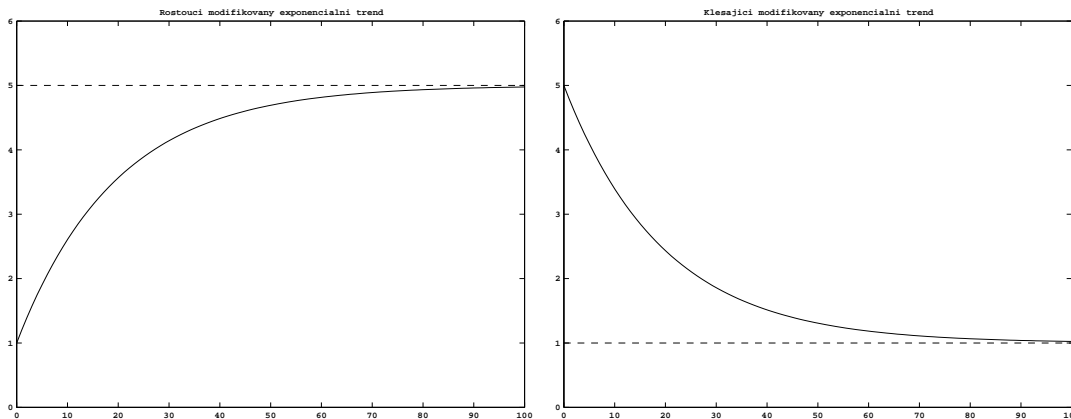
Kontrolujeme tedy, zda tato veličina osciluje náhodně kolem konstantní úrovně.

2.5.3.8. Modifikovaný exponenciální trend (AM-P).

Model:

$$Tr_t = \gamma + \alpha\beta^t, \quad \alpha, \beta, \gamma \in \mathbb{R}, \beta > 0, t = 1, 2, \dots, n.$$

Jedná se o tříparametrické zobecnění předchozího modelu. Používá se především v případě, kdy trend má konstantní koeficient růstu, resp. poklesu a přitom je shora, resp. zdola asymptoticky omezen. Tehdy volíme $0 < \beta < 1$, přičemž γ pak odpovídá asymptotické úrovni, ke které trend roste ($\alpha < 0$), resp. klesá ($\alpha > 0$). Viz obr. 2.5.2.

a) Rostoucí: $\alpha = -4$, $\beta = 0,95$, $\gamma = 5$

b) Klesající: $\alpha = 4$, $\beta = 0,95$, $\gamma = 1$

OBRÁZEK 2.5.2. Modifikovaný exponenciální trend

Algoritmus:

- Soubor pozorování $\mathbf{x}$ rozdělíme na stejně velké třetiny délky m (pokud $n \neq 3m$, vynecháme ze začátku řady $n \bmod 3$ pozorovaných hodnot).
- Pozorování v jednotlivých třetinách sečteme. Užitím vzorce pro součet m členů geometrické řady $S := \sum_{t=1}^m \beta^t = \beta(\beta^m - 1)/(\beta - 1)$ pak obdržíme tři rovnice o třech neznámých α, β, γ :

$$\begin{aligned} \Sigma_1 &:= \sum_{t=1}^m x_t && \approx \sum_{t=1}^m Tr_t && = m\gamma + \alpha S \\ \Sigma_2 &:= \sum_{t=m+1}^{2m} x_t && \approx \sum_{t=m+1}^{2m} Tr_t && = m\gamma + \alpha\beta^m S \\ \Sigma_3 &:= \sum_{t=2m+1}^{3m} x_t && \approx \sum_{t=2m+1}^{3m} Tr_t && = m\gamma + \alpha\beta^{2m} S. \end{aligned}$$

- Systém rovnic vyřešíme postupnou eliminací jednotlivých neznámých:

$$\left. \begin{aligned} \Sigma_3 - \Sigma_2 &= \alpha\beta^m S(\beta^m - 1) \\ \Sigma_2 - \Sigma_1 &= \alpha S(\beta^m - 1) \end{aligned} \right\} \Rightarrow \beta^m = \frac{\Sigma_3 - \Sigma_2}{\Sigma_2 - \Sigma_1}.$$

Pak

$$\Sigma_2 - \Sigma_1 = \alpha S(\beta^m - 1) \Rightarrow \alpha = \frac{\Sigma_2 - \Sigma_1}{S(\beta^m - 1)} \quad \text{a} \quad \Sigma_1 = m\gamma + \alpha S \Rightarrow \gamma = \frac{\Sigma_1 - \alpha S}{m}.$$

- Obdrželi jsme tak přibližné vztahy pro výpočet neznámých parametrů α, β, γ :

$$\begin{aligned} \hat{\beta} &= \left(\frac{\Sigma_3 - \Sigma_2}{\Sigma_2 - \Sigma_1} \right)^{\frac{1}{m}} \\ \hat{S} &= \hat{\beta} \frac{\hat{\beta}^m - 1}{\hat{\beta} - 1} \\ \hat{\alpha} &= \frac{\Sigma_2 - \Sigma_1}{\hat{S}(\hat{\beta}^m - 1)} \\ \hat{\gamma} &= \frac{\Sigma_1 - \hat{\alpha}\hat{S}}{m}. \end{aligned}$$

Kontrolní kritérium adekvátnosti tohoto modelu:

$$\frac{\Delta Tr_{t+1}}{\Delta Tr_t} = \frac{\gamma + \alpha\beta^{t+2} - (\gamma + \alpha\beta^{t+1})}{\gamma + \alpha\beta^{t+1} - (\gamma + \alpha\beta^t)} = \frac{\alpha\beta^{t+1}(\beta - 1)}{\alpha\beta^t(\beta - 1)} = \beta.$$

Kontrolujeme tedy, zda veličina $\Delta x_{t+1}/\Delta x_t = (x_{t+2} - x_{t+1})/(x_{t+1} - x_t)$ osciluje náhodně kolem konstantní úrovně.

2.5.3.9. Logistický trend (AM-P).

Model:

$$Tr_t = \frac{\gamma}{1 + \alpha\beta^t}, \quad \alpha, \beta, \gamma \in \mathbb{R}, \beta > 0, \gamma > 0, t = 1, 2, \dots, n.$$

Tento model dále rozšiřuje možnosti modifikovaného exponenciálního trendu, neboť má inflexní bod v $t = -\ln \alpha / \ln \beta$, který zachycuje změnu akcelerace růstu (obr. 2.5.3).

Toto tvrzení nyní ověříme:

$$Tr'_t = -\frac{\gamma\alpha(\ln \beta)\beta^t}{(1 + \alpha\beta^t)^2} = -(\ln \beta)Tr_t \frac{\alpha\beta^t}{1 + \alpha\beta^t} = -\frac{\ln \beta}{\gamma}Tr_t(\gamma - Tr_t),$$

kde jsme použili $\gamma - Tr_t = \gamma - \frac{\gamma}{1 + \alpha\beta^t} = \frac{\alpha\beta^t\gamma}{1 + \alpha\beta^t}$. Oba členy Tr_t a $\gamma - Tr_t$ působí proti sobě a příslušný lokální extrém odpovídající inflexnímu bodu nalezneme řešením rovnice $Tr''_t = 0$:

$$\begin{aligned} 0 &= Tr''_t = -\frac{\ln \beta}{\gamma}[Tr'_t(\gamma - Tr_t) - Tr_t Tr'_t] = -\frac{\ln \beta}{\gamma}Tr'_t(\gamma - 2Tr_t) \\ &\Leftrightarrow \gamma = 2Tr_t = \frac{2\gamma}{1 + \alpha\beta^t} \Leftrightarrow 1 + \alpha\beta^t = 2 \Leftrightarrow \alpha\beta^t = 1 \Leftrightarrow \ln \alpha + t \ln \beta = 0 \Leftrightarrow t = -\frac{\ln \alpha}{\ln \beta}. \end{aligned}$$

Algoritmus:

- Transformace časové řady: $z_t = \frac{\Delta x_t}{x_t}$, kde $\Delta x_t = x_{t+1} - x_t$.

Označíme-li $y_t := Tr_t$, pak $\Delta y_t \approx Tr'_t = -\frac{\ln \beta}{\gamma}y_t(\gamma - y_t)$ a tedy $\frac{\Delta y_t}{y_t} \approx -\ln \beta + \frac{\ln \beta}{\gamma}y_t$.

Protože $x_t = y_t + e_t \Rightarrow \frac{1}{x_t} = \frac{1}{y_t} + e_t^{(1)}$ a $\Delta x_t = \Delta y_t + \Delta e_t$, dostáváme

$$\begin{aligned} z_t &= \frac{\Delta x_t}{x_t} = \frac{\Delta y_t}{y_t} + \underbrace{\Delta y_t e_t^{(1)} + \Delta e_t \frac{1}{y_t} + \Delta e_t e_t^{(1)}}_{e_t^{(2)}} \\ &= -\ln \beta + \frac{\ln \beta}{\gamma}(x_t - e_t) + e_t^{(2)} \\ &= -\ln \beta + \frac{\ln \beta}{\gamma}x_t + e_t^{(3)}, \text{ kde } e_t^{(3)} = e_t^{(2)} - \frac{\ln \beta}{\gamma}e_t. \end{aligned}$$

- Odhad parametrů β a γ :

Parametry odhadneme v lineárním modelu

$$z_t = \begin{bmatrix} -1 & x_1 \\ \vdots & \vdots \\ -1 & x_n \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \beta_1 \\ \beta_2 \end{bmatrix} + e_t^{(3)}, \text{ kde } \beta_1 := \ln \beta, \beta_2 = \frac{\ln \beta}{\gamma} = \frac{\beta_1}{\gamma}.$$

Pak $\hat{\beta} = e^{\hat{\beta}_1}$ a $\hat{\gamma} = \frac{\hat{\beta}_1}{\hat{\beta}_2}$.

- Odhad parametru α :

Odhad $\hat{\alpha}$ nalezneme z $x_t \approx \gamma/(1 + \alpha\beta^t)$, odkud

$$\alpha\beta^t \approx \frac{\gamma}{x_t} - 1 \Leftrightarrow \ln \alpha + t \ln \beta \approx \ln \left(\frac{\gamma}{x_t} - 1 \right).$$

Chybu této aproximace potlačíme zprůměrováním pro $t = 1, 2, \dots, n$:

$$\frac{1}{n} \sum_{t=1}^n (\ln \alpha + t \ln \beta) = \ln \alpha + \frac{1}{n}(\ln \beta) \frac{n(n+1)}{2} \doteq \frac{1}{n} \sum_{t=1}^n \ln \left(\frac{\gamma}{x_t} - 1 \right).$$

Odtud po dosazení odhadů $\hat{\beta}_1 = \ln \hat{\beta}$ a $\hat{\gamma} = \frac{\hat{\beta}_1}{\hat{\beta}_2}$ dostáváme výsledný odhad pro $\ln \hat{\alpha}$:

$$\ln \hat{\alpha} = -\frac{(n+1)\hat{\beta}_1}{2} + \frac{1}{n} \sum_{t=1}^n \ln \left(\frac{\hat{\beta}_1}{\hat{\beta}_2 x_t} - 1 \right) \dots \text{ tzv. Rhodesův vztah.}$$

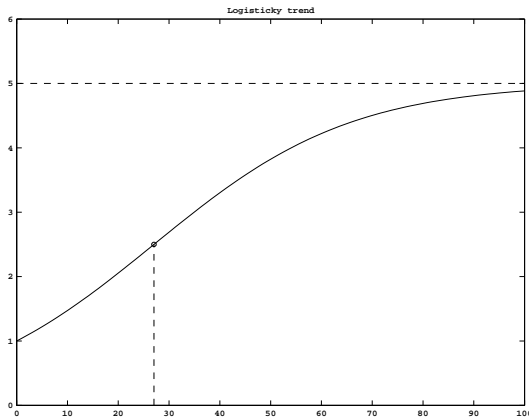
Tedy pak $\hat{\alpha} = e^{\ln \hat{\alpha}}$.

Kontrolní kritérium adekvátnosti tohoto modelu:

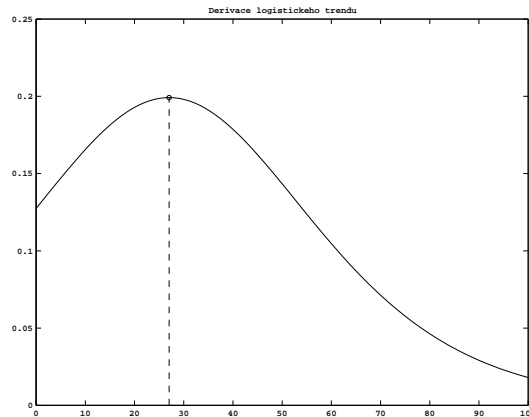
Křivka 1. diferencí $x_{t+1} - x_t \approx Tr'_t$ osciluje kolem křivky podobné normální hustotě (obr. 2.5.3b)). Navíc $1/Tr_t$ se zřejmě chová jako modifikovaný exponenciální trend, takže kontrolujeme, zda

$$\left(\frac{1}{x_{t+2}} - \frac{1}{x_{t+1}} \right) / \left(\frac{1}{x_{t+1}} - \frac{1}{x_t} \right)$$

osciluje kolem konstantní hodnoty.

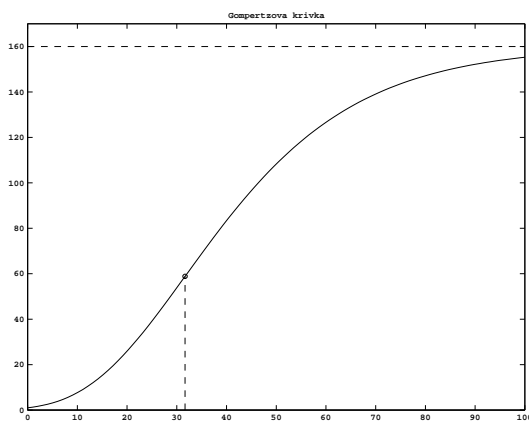

a) Logistická křivka

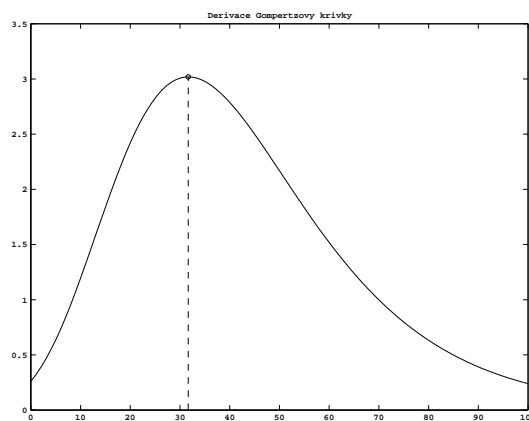

b) Derivace logistické křivky

OBRÁZEK 2.5.3. Logistický trend: $\alpha = 4$, $\beta = 0,95$, $\gamma = 5$

a) Gompertzova křivka

b) Derivace Gompertzovy křivky

OBRÁZEK 2.5.4. Logistický trend: $\alpha = -\ln 160$, $\beta = 0,95$, $\gamma = \ln 160$

2.5.3.10. Gompertzova křivka (MM-P).

Model:

$$Tr_t = e^{\gamma + \alpha \beta^t}, \quad \alpha, \beta, \gamma \in \mathbb{R}, \quad \beta > 0, \quad t = 1, 2, \dots, n.$$

Má podobné vlastnosti jako logistický trend, tj. opět je možno modelovat inflexi — tentokrát pro $\alpha < -1$ v bodě $t = -\ln(-\alpha)/\ln \beta$. V tomto případě však 1. derivace Tr'_t není symetrická kolem bodu inflexe, ale je zešíkmena doleva (obr. 2.5.4).

Algoritmus:

Zlogaritmováním převedeme úlohu na modifikovaný exponenciální trend.

Kontrolní kritérium adekvátnosti tohoto modelu:

$\ln Tr_t$ se chová jako modifikovaný exponenciální trend, takže stačí kontrolovat, zda

$$(\ln x_{t+2} - \ln x_{t+1}) / (\ln x_{t+1} - \ln x_t)$$

osciluje kolem konstantní hodnoty.

Věta 4.18 (Durbin-Levinsonův algoritmus pro rekurentní výpočet Φ_n).

Nechť $X = \{X_t | t \in \mathbb{Z}\}$ je stacionární náhodný proces s nulovou střední hodnotou $\mu_X = 0$ a autokovarianční funkcí $\gamma_X(h) \rightarrow 0$ pro $h \rightarrow \infty$. Jestliže $\hat{X}_{n+1} = \Phi_{n,1}X_n + \dots + \Phi_{n,n}X_1$ je nejlepší lineární predikce jako ve 4.10, pak pro koeficienty $\Phi_{n,j}$ a střední kvadratickou chybu $v_n = \mathbb{E}[X_{n+1} - \hat{X}_{n+1}]^2$ platí následující rekurentní vztahy.

Počáteční krok pro $n = 0$:

$$v_0 = \gamma_X(0). \quad (4.4a)$$

Rekurentní krok pro $n > 0$:

$$\Phi_{n,n} = [\gamma_X(n) - \overbrace{\sum_{j=1}^{n-1} \Phi_{n-1,j} \gamma_X(n-j)}{=0 \text{ pro } n=1}] v_{n-1}^{-1}, \quad (4.4b)$$

$$v_n = v_{n-1} (1 - |\Phi_{n,n}|^2), \quad (4.4c)$$

$$\begin{bmatrix} \Phi_{n,1} \\ \Phi_{n,2} \\ \vdots \\ \Phi_{n,n-1} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \Phi_{n-1,1} \\ \Phi_{n-1,2} \\ \vdots \\ \Phi_{n-1,n-1} \end{bmatrix} - \Phi_{n,n} \begin{bmatrix} \bar{\Phi}_{n-1,n-1} \\ \bar{\Phi}_{n-1,n-2} \\ \vdots \\ \bar{\Phi}_{n-1,1} \end{bmatrix} \quad \text{pro } n > 1. \quad (4.4d)$$

Důkaz. Viz [1, str. 162]. □

Definice 4.19 (ARMA proces).

Stochastický proces $X = \{X_t | t \in \mathbb{Z}\}$ se nazývá **ARMA procesem řádu p, q** ($0 \leq p, q < \infty$), píšeme $X \sim ARMA(p, q)$, jestliže

$$X_t = \underbrace{\Phi_1 X_{t-1} + \Phi_2 X_{t-2} + \dots + \Phi_p X_{t-p}}_{\text{Autoregresní část (AR)}} + \underbrace{Z_t + \Theta_1 Z_{t-1} + \Theta_2 Z_{t-2} + \dots + \Theta_q Z_{t-q}}_{\text{Část klouzavých součtů (MA=Moving Average)}}, \quad (4.5a)$$

kde $Z := \{Z_t | t \in \mathbb{Z}\} \sim WN(0, \sigma^2)$ a $\Phi_p \neq 0$, $\Theta_q \neq 0$, $\sigma \neq 0$. Přepíšeme-li (4.5a) do ekvivalentního tvaru

$$X_t - \Phi_1 X_{t-1} - \Phi_2 X_{t-2} - \dots - \Phi_p X_{t-p} = Z_t + \Theta_1 Z_{t-1} + \Theta_2 Z_{t-2} + \dots + \Theta_q Z_{t-q}, \quad (4.5b)$$

lze použít též zkrácený zápis

$$\Phi(B)X_t = \Theta(B)Z_t \quad \text{nebo} \quad \Phi(z)X(z) = \Theta(z)Z(z), \quad (4.5c)$$

kde při $\Phi_0 = \Theta_0 = 1$

$$\Phi(z) = 1 - \Phi_1 z - \dots - \Phi_p z^p, \quad \Theta(z) = 1 + \Theta_1 z + \dots + \Theta_q z^q, \quad z \in \mathbb{C}.$$

Poznámka 4.20. V předchozí definici bez újmy na obecnosti předpokládáme $\Theta_0 = 1$, neboť v opačném případě stačí nahradit bílý šum $\{Z_t\} \sim WN(0, \sigma^2)$ šumem $\{\Theta_0 Z_t\} \sim WN(0, (\Theta_0 \sigma)^2)$.

Poznámka 4.21 (Speciální případy).

a) Autoregresní proces (AR proces):

$$X \sim AR(p) = ARMA(p, 0) : \quad \Phi(B)X_t = Z_t, \text{ neboť } \Theta(z) \equiv 1.$$

Tedy

$$X_t = \Phi_1 X_{t-1} + \Phi_2 X_{t-2} + \dots + \Phi_p X_{t-p} + Z_t. \quad (4.5d)$$

V tomto případě připouštíme i $p = \infty$ za předpokladu, že $\Phi := \{\Phi_j\}_{j=1}^{\infty} \in \ell_1$.

b) Proces klouzavých součtů (MA proces):

$$X \sim MA(q) = ARMA(0, q) : \quad X_t = \Theta(B)Z_t, \text{ neboť } \Phi(z) \equiv 1.$$

Tedy

$$X_t = Z_t + \Theta_1 Z_{t-1} + \Theta_2 Z_{t-2} + \dots + \Theta_q Z_{t-q}. \quad (4.5e)$$

V tomto případě připouštíme i $q = \infty$ za předpokladu, že $\Theta := \{\Theta_j\}_{j=1}^{\infty} \in \ell_1$.

c) **Bílý šum (jediný proces, který je současně AR i MA procesem):**

$$X \sim ARMA(0, 0) = AR(0) = MA(0) = WN(0, \sigma^2) : X_t = Z_t.$$

d) **Smíšený ARMA proces:**

$$X \sim ARMA(p, q), 0 < p, q < \infty: \text{Netriviální směs autoregrese a klouzavých součtů.}$$

Definice 4.22. Buď $X = \{X_t | t \in \mathbb{Z}\}$, $X \sim ARMA(p, q)$. X se nazývá **kauzální ARMA proces**, jestliže existuje $\psi = \{\psi_j\}_{j=0}^{\infty}$, $\sum_{j=0}^{\infty} |\psi_j| < \infty$ (tj. $\psi \in \ell_1$) tak, že

$$X_t = \sum_{j=0}^{\infty} \psi_j Z_{t-j} \quad (\text{zkráceně } X_t = \psi(B)Z_t), t \in \mathbb{Z}. \quad (4.6a)$$

X se nazývá **invertibilní ARMA proces**, jestliže existuje $\pi = \{\pi_j\}_{j=0}^{\infty}$, $\sum_{j=0}^{\infty} |\pi_j| < \infty$ (tj. $\pi \in \ell_1$) tak, že

$$\sum_{j=0}^{\infty} \pi_j X_{t-j} = Z_t \quad (\text{zkráceně } \pi(B)X_t = Z_t), t \in \mathbb{Z}. \quad (4.6b)$$

Poznámka 4.23.

Tedy **kauzalita** znamená, že ARMA proces X je kauzálním lineárním procesem, který lze generovat bílým šumem $\{Z_t\}$, neboli $X \sim MA(\infty)$.

Podobně **invertibilita** znamená, že bílý šum $\{Z_t\}$ je kauzálním lineárním procesem, který je generován ARMA procesem X , což je ekvivalentní s $X \sim AR(\infty)$.

Výše jsme použili také skutečnost, že $\psi_0 = \pi_0 = 1$ (viz dále odst. 4.32, který se týká výpočtu kauzální, resp. invertibilní reprezentace).

Věta 4.24 (Autokovarianční funkce MA procesu).

$\{X_t\} \sim MA(q)$, $q \leq \infty$ je *stacionární náhodný proces s nulovou střední hodnotou $\mu_X = 0$ a autokovarianční funkcí*

$$\gamma_X(h) = \sigma^2 \sum_{k=0}^q \Theta_{h+k} \bar{\Theta}_k \quad \text{pro } h \geq 0. \quad (4.7a)$$

Speciálně pro $q < \infty$ je

$$\gamma_X(h) = \begin{cases} \sigma^2 \sum_{k=0}^{q-h} \Theta_{h+k} \bar{\Theta}_k & \text{pro } 0 \leq h \leq q \\ 0 & \text{pro } h > q \end{cases} \quad (4.7b)$$

a zejména $\gamma_X(q) = \sigma^2 \Theta_q \neq 0$, neboť $\Theta_0 = 1$.

Důkaz. Podle 4.4 je $\{X_t\}$ stacionární a platí

$$\mu_X = \mu_Z \sum_{j=0}^q \Theta_j = 0, \text{ neboť } \mu_Z = 0.$$

$$\gamma_X(h) = \sum_{j,k=0}^q \Theta_j \bar{\Theta}_k \gamma_Z(h-j+k), \text{ kde } \gamma_Z(h) = \begin{cases} \sigma^2 & \text{pro } h = 0 \\ 0 & \text{pro } h \neq 0 \end{cases}.$$

V sumě zůstanou nenulové členy jen pro $h-j+k = 0$, tj. pro $j = h+k$, kdy tedy dostáváme (4.7a)

$$\gamma_X(h) = \sum_{k=0}^q \Theta_{h+k} \bar{\Theta}_k \underbrace{\gamma_Z(0)}_{\sigma^2}.$$

Pokud je $q < \infty$, pak $\Theta_{h+k} = 0$ pro $h+k > q$, tj. pro $k > q-h$, takže (4.7a) lze psát ve tvaru (4.7b). $\square$

Důsledek 4.25.

$$\sigma_X^2 = \gamma_X(0) = \sigma^2 \sum_{k=0}^q |\Theta_k|^2. \quad (4.8a)$$

$$\sigma_X^2 = \sigma^2(1 + |\Theta_1|^2 + |\Theta_2|^2 + \dots + |\Theta_q|^2) \text{ pro } q < \infty.$$

$$\rho_X(h) = \frac{\sum_{k=0}^{q-h} \Theta_{h+k} \bar{\Theta}_k}{\sum_{k=0}^q |\Theta_k|^2} \text{ pro } h \geq 0. \quad (4.8b)$$

Věta 4.26 (Parciální autokorelační funkce kauzálního AR procesu).

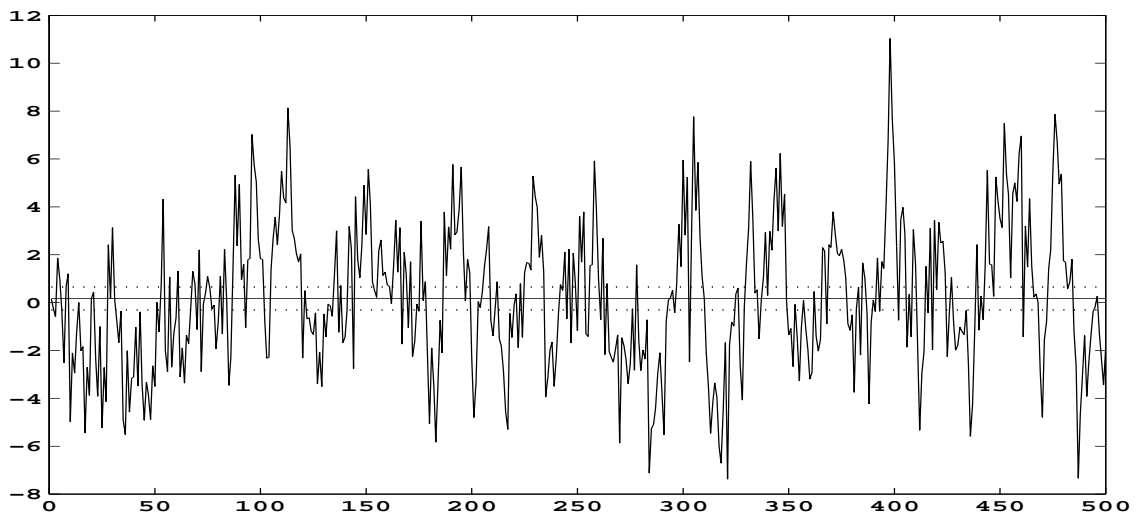
Nechť $\{X_t\} \sim AR(p)$, $p < \infty$ je kauzální AR proces. Pak $\{X_t\}$ je stacionární s nulovou střední hodnotou $\mu_X = 0$ a parciální autokorelační funkcí α_X , pro niž $\alpha_X(p) = \Phi_p \neq 0$ a $\alpha_X(h) = 0$ pro $h > p$.

Důkaz. S uvažáním 4.23 je v důsledku kauzality $\{X_t\} \sim MA(\infty)$ a tedy stacionární s nulovou střední hodnotou podle 4.24. Podle (4.6a) je $X_t = \sum_{j=0}^{\infty} \psi_j Z_{t-j}$ a tedy $X_t \in \mathcal{L}(Z_t, Z_{t-1}, \dots) =: \mathcal{L}_t$ (uzávěr lineárního podprostoru v $L_2(\Omega, \mathcal{A}, P)$ generovaného náhodnými veličinami Z_u , $u \leq t$). Položíme-li $\Phi_j = 0$ pro $j > p$, můžeme dle (4.5d) pro každé $n \geq p$ psát

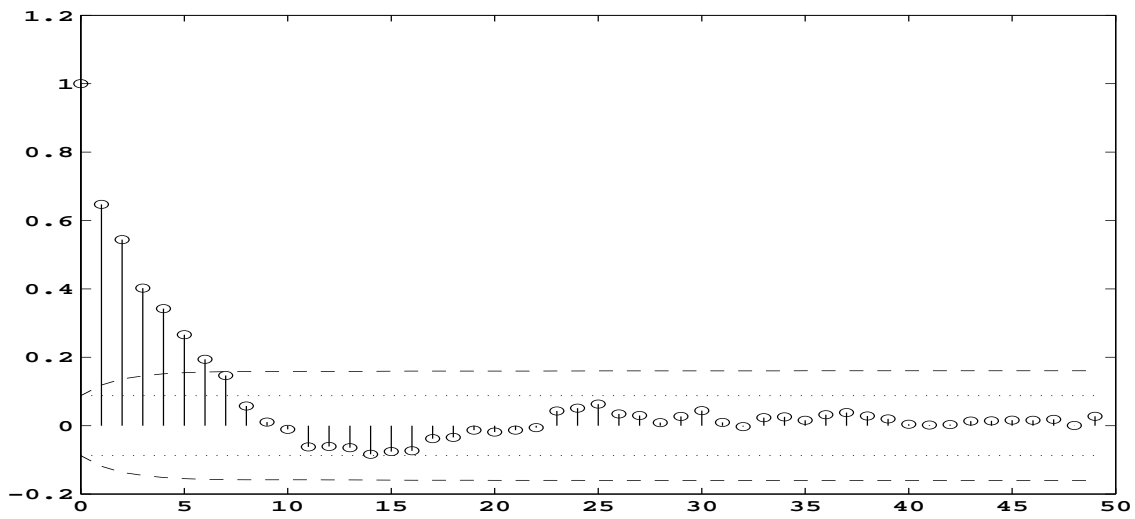
$$X_t = \underbrace{\sum_{j=1}^n \Phi_j X_{t-j}}_{\in \mathcal{L}_{t-1}} + Z_t.$$

Veličiny Z_t jsou nekorelované, takže $Z_t \perp Z_u$ pro $t \neq u$. Zejména $Z_t \perp Z_u$ pro $u < t$ a tedy $Z_t \perp \mathcal{L}_{t-1}$ s využitím spojitosti skalárního součinu v $L_2(\Omega, \mathcal{A}, P)$. Podle věty o ortogonální projekci je $\hat{X}_t = \sum_{j=1}^n \Phi_j X_{t-j}$ jednoznačně určená nejlepší lineární predikce X_t pomocí veličin $X_{t-1}, \dots, X_{t-n}$ pro každé $n \geq p$. Podle věty 4.13 pak $\alpha(p) = \Phi_p$ a $\alpha(n) = \Phi_n = 0$ pro $n > p$. $\square$

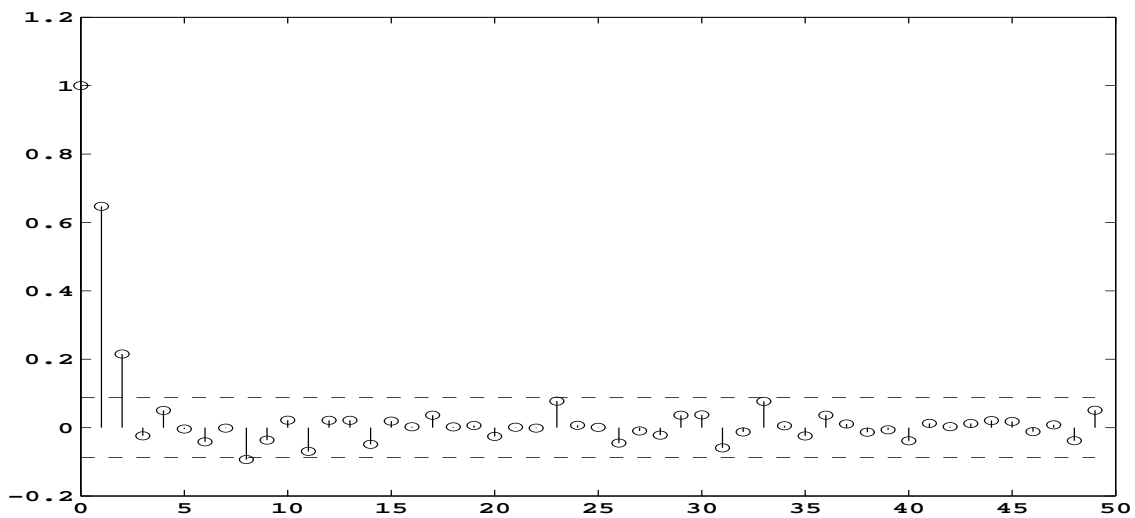
Na obrázcích 4.1, 4.2 a 4.3 jsou typické průběhy odhadnuté autokorelační a parciální autokorelační funkce simulovaných procesů po řadě $AR(2)$, $MA(2)$ a $ARMA(2, 2)$. Čárkovaný pás udává interval spolehlivosti 95% pro nulovou hodnotu. Vidíme, že v případě procesu $AR(2)$ na obr. 4.1, resp. $MA(2)$ na obr. 4.2 skutečně $\alpha_X(h) \approx 0$, resp. $\rho_X(h) \approx 0$ pro $h > 2$ v souladu s větami 4.26, resp. 4.24. V ostatních případech obálka $\rho_X(h)$, resp. $\alpha_X(h)$ (v případě $ARMA(2, 2)$ na obr. 4.3 dokonce obou) vykazuje exponenciálně klesající, případně navíc i oscilatorický, průběh. Dá se totiž ukázat, že ρ_X i α_X jsou v těchto případech lineární kombinací klesajících geometrických posloupností a kosinusovek s geometricky klesající amplitudou.

Autokorelační funkce

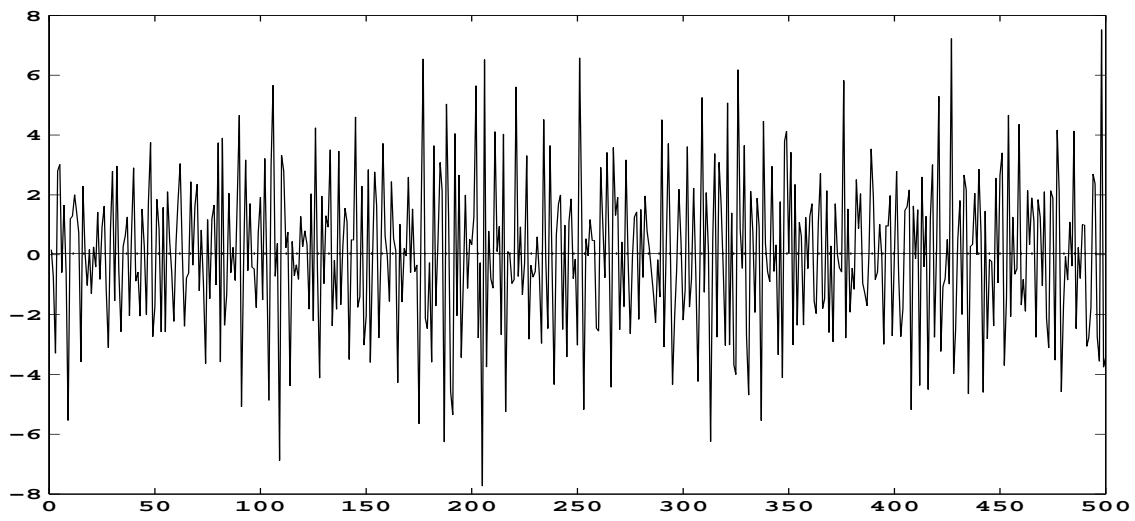
Parciální autokorelační funkce

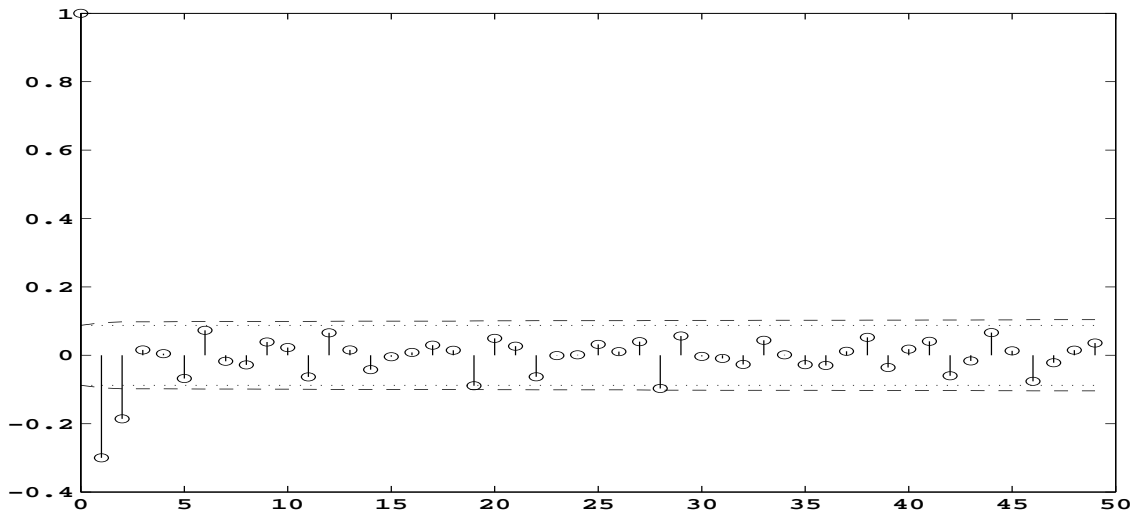
OBRÁZEK 4.1. Proces $AR(2)$: $\Phi = [0.5, 0.2]$, $\sigma^2 = 2.25$.

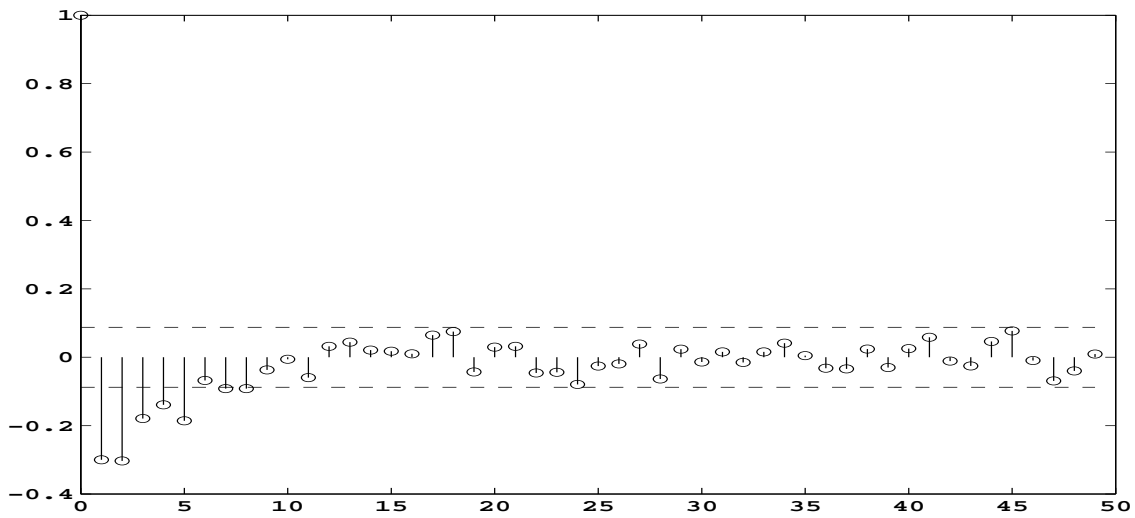
Pozorování procesu, $n = 500$

Autokorelační funkce

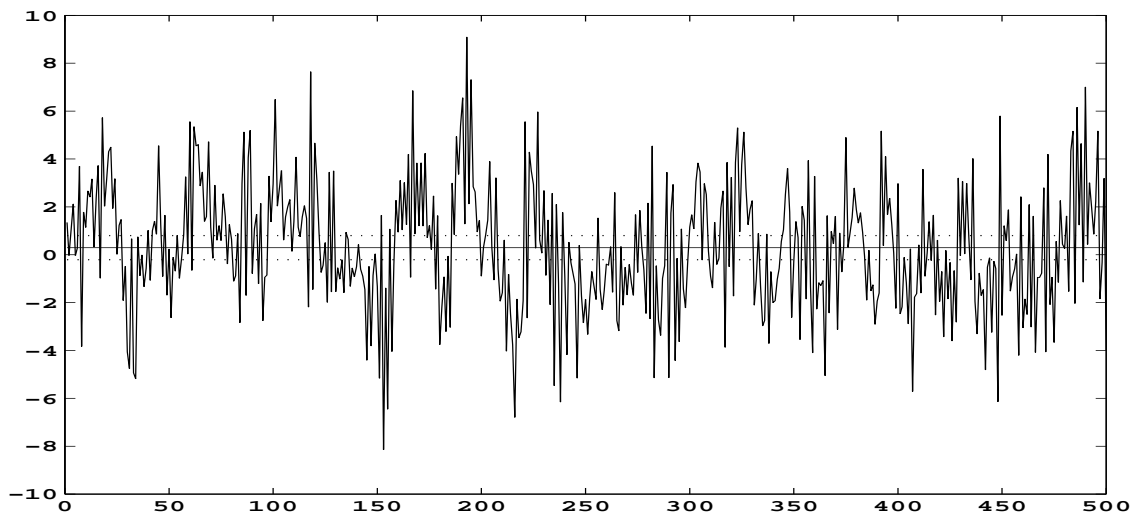

Parciální autokorelační funkce

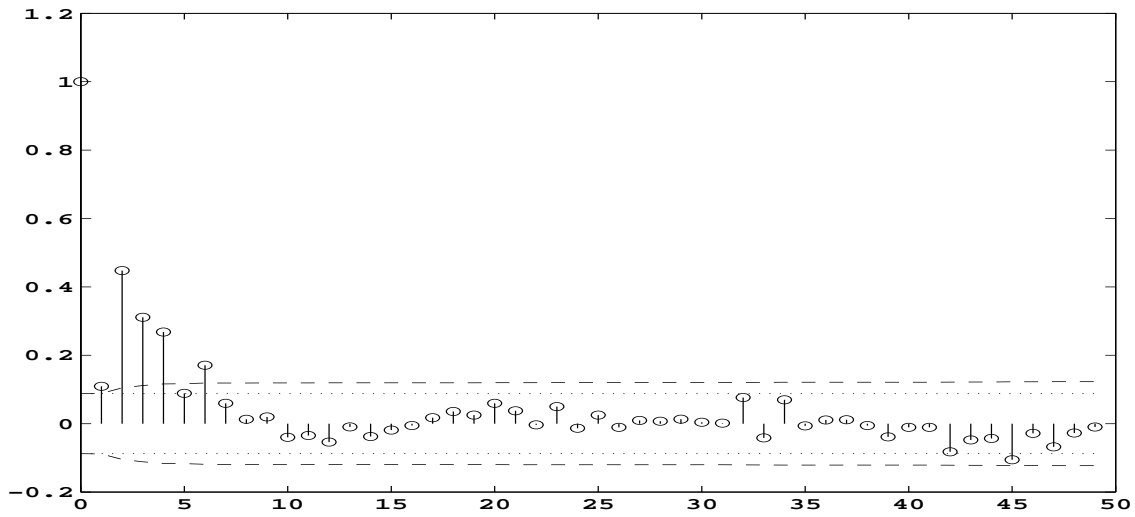

OBRÁZEK 4.2. Proces $MA(2)$: $\Theta = [-0.5, -0.2]$, $\sigma^2 = 2.25$.

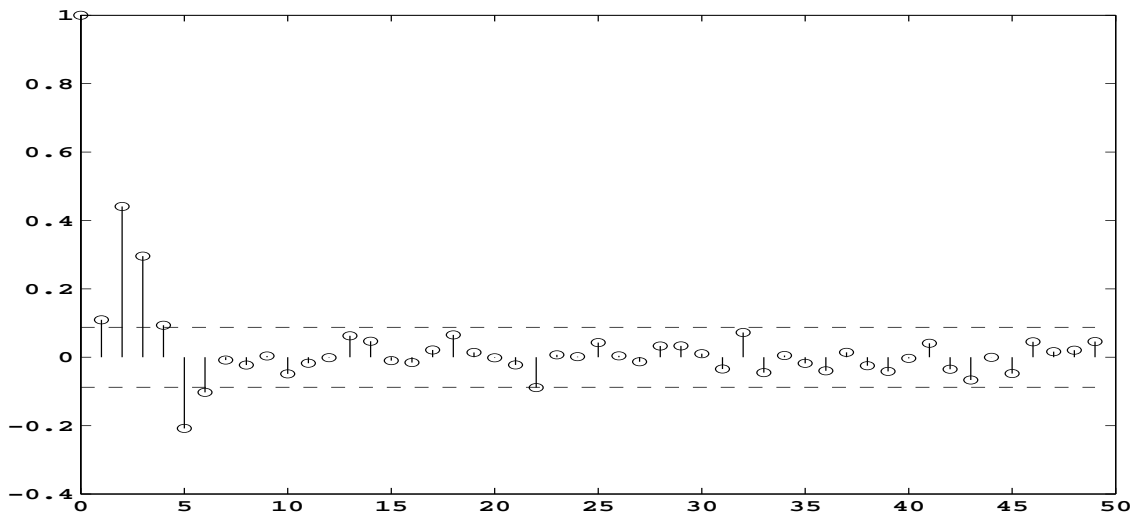
Pozorování procesu, $n = 500$

Autokorelační funkce

Parciální autokorelační funkce

OBRÁZEK 4.3. Proces $ARMA(2, 2)$: $\Phi = [0.5, 0.2]$, $\Theta = [-0.6, 0.3]$, $\sigma^2 = 2.25$.

5.2.3. Postup hledání SARIMA modelu pro pozorovanou časovou řadu.

1. Odstranění případné heteroskedasticity

Viz 5.1.3/1.

2. Určení sezónní periody s

Za s zvolíme společnou periodu nejvíce dominantních periodických složek, neboli nejmenší společný násobek jejich period. Dominantní periodické složky nejsnáze identifikujeme z periodogramu. Pokud společná perioda vychází příliš dlouhá, volíme za s periodu dominantní složky s největším počtem jejích harmonických komponent indikovaných v periodogramu jako významných, tj. jejich frekvence jsou (alespoň přibližně) celočíselnými násobky frekvence této dominantní složky. Je přitom třeba dávat pozor, aby byl periodogram spočten z vhodně zkrácené časové řady, tak aby v ní byl obsažen celý počet period délky s .

Periodu s výrazně dominantní periodické složky lze zpravidla dosti přesně odečíst i jako periodu oscilací v odhadnuté autokorelační funkci $\hat{\rho}_X(\cdot)$.

3. Určení řádů diferencování d a D

- Analogicky jako v 5.1.3/2(a) se snažíme zvolit nejmenší d a D tak, aby diferencovaná řada $\Delta^d \Delta_s^D X_t$ se jevila jako stacionární. V praxi je zpravidla $0 \leq d, D \leq 1$. Zejména případ $D > 1$ je velmi málo pravděpodobný, neboť odpovídá proměnlivému kolísání sezónních amplitud, které však bývá většinou spojeno s obdobně proměnným rozptylem. Jeho odstranění vhodnou transformací ad 1 pak obvykle odstraní i kolísání v amplitudách (viz soubor `airpass.m`).
- Zkoumáme chování odhadnuté autokorelační funkce $\hat{\rho}_W(\cdot)$ diferencované řady. Pokud ještě vykazuje oscilace s periodou s (lze samozřejmě citlivěji ověřit opět z periodogramu diferencované řady), pak je třeba řád D ještě zvýšit (oscilace s jinou periodou svědčí pro použití zobecněného SARIMA modelu popsaného v 5.2.5). Pokud $\hat{\rho}_W(h)$ klesá pro $h = 1, 2, \dots, \frac{s}{2}$ pomalu (lineárně) a nikoliv exponenciálně, pak je třeba ještě zvětšit řád d .
- Analogicky jako v 5.1.3(c) hledáme diferencovanou řadu s nejmenším rozptylem.

4. Určení řádů P, Q, p, q

- rozborem autokorelační a parciální autokorelační funkce $\hat{\rho}_W(\cdot)$ a $\hat{\alpha}_W(\cdot)$
Dle 4.34 musí pro $h = 1, 2, 3, \dots$ průběh $\hat{\rho}_W(hs)$ a $\hat{\alpha}_W(hs)$ korespondovat s modelem $ARMA(P, Q)$ a pro $h = 1, 2, \dots, s-1$ s modelem $ARMA(p, q)$.

Zpravidla se používají modely typu $SARIMA(0, d, q, 0, D, Q, s)$ nebo $SARIMA(p, d, 0, P, D, 0, s)$. Naopak modely $SARIMA(0, d, q, P, D, 0, s)$ nebo $SARIMA(p, d, 0, 0, D, Q, s)$ se nedoporučují, neboť obvykle vedou k vysokým řádům a tedy k velkému počtu parametrů. Identifikace obecných modelů $SARIMA(p, d, q, P, D, Q, s)$ bývá většinou dosti obtížná.

- užitím ztrátové funkce (viz 4.36/4)

1° Nejprve určíme P, Q :

(5.2b) $\Rightarrow W \sim SARIMA(p, 0, q, P, 0, Q, s) \stackrel{(5.3a)}{\Rightarrow} W^{(k)} \sim ARMA(P, Q), \tilde{\Phi}(B)W_t^{(k)} = \tilde{\Theta}(B)E_t^{(k)}$
pro $k = 1, 2, \dots, s$. Pak P, Q nalezneme dle minima ztrátové funkce pro $\frac{1}{s} \sum_{k=1}^s W_t^{(k)}$, případně můžeme spočítat optimální P_k, Q_k pro každý parciální proces $W^{(k)}$ a za P, Q vybrat dvojici, která se nejčastěji vyskytuje mezi všemi dvojicemi P_k, Q_k .

2° Pak určíme p, q :

Minimalizujeme ztrátovou funkci pro $W \sim SARIMA(p, 0, q, P, 0, Q, s)$, kde P, Q jsou již pevné a p, q vybíráme z dvojic ve vhodném rozmezí $p = 0, 1, \dots, p_{\max}$ a $q = 0, 1, \dots, q_{\max}$. Pokud je $P = 0$ (resp. $Q = 0$), volíme většinou nejprve $0 = p = p_{\max}$ (resp. $0 = q = q_{\max}$) pevně.

5. Odhad parametrů modelu a jeho verifikace

V zásadě postupujeme jako ve 4.36/5-7.

5.2.4. Konstrukce predikcí v SARIMA modelu.

Přímý postup zpětného integrování analogický k 5.1.4 je algoritmicky komplikovaný vzhledem k sezónnímu diferencování Δ_s .

Užijeme proto jiný přístup:

V zásadě lze totiž postupovat jako ve 4.36/7(4), neboť z hlediska predikcí se $\{X_t\}$ řídí ARMA modelem $\hat{\Phi}^*(B)X_t = \hat{\Theta}^*(B)Z_t$ (viz 5.2.2(1)), přičemž koeficienty $\hat{\Phi}^*$ a $\hat{\Theta}^*$ určíme ze součinů polynomů

$$\hat{\Phi}^*(z) = \hat{\Phi}(z)\hat{\tilde{\Phi}}(z^s)(1-z)^d(1-z^s)^D \text{ a } \hat{\Theta}^*(z) = \hat{\Theta}(z)\hat{\tilde{\Theta}}(z^s),$$

kde $\hat{\Phi}(z)$, $\hat{\tilde{\Phi}}(z)$, $\hat{\Theta}(z)$ a $\hat{\tilde{\Theta}}(z)$ jsou známé polynomy, jejichž koeficienty jsou dány odhadnutými parametry v SARIMA modelu: $\hat{\Phi}$, $\hat{\tilde{\Phi}}$, $\hat{\Theta}$ a $\hat{\tilde{\Theta}}$.

V praxi diferencovaná řada $\{W_t\}$ nemusí mít nulovou střední hodnotu μ_W (viz 5.1.2(2)). Pak v (5.2b) je nutno dosadit $W_t - \mu_W$ místo W_t :

$$\begin{aligned} \tilde{\Phi}^*(B)(W_t - \mu_W) = \Theta^*(B)Z_t &\Leftrightarrow \tilde{\Phi}^*(B)W_t - \underbrace{(1 - \tilde{\Phi}_1^* - \dots - \tilde{\Phi}_{p+Ps}^*)}_{c}\mu_W = \Theta^*(B)Z_t \Leftrightarrow \\ &\Leftrightarrow \tilde{\Phi}^*(B)W_t = c + \Theta^*(B)Z_t \Leftrightarrow \Phi^*(B)X_t = c + \Theta^*(B)Z_t. \end{aligned}$$

Pak

$$\hat{X}_t^{(1)} = \hat{\Phi}_1^* X_{t-1} + \dots + \hat{\Phi}_{p^*}^* X_{t-p^*} + \hat{\Theta}_1^* Z_{t-1} + \dots + \hat{\Theta}_{q^*}^* Z_{t-q^*} + c$$

je příslušný vztah pro 1-krokovou predikci analogický k 4.36/7(4), avšak navíc s aditivním korekčním členem c . Pro predikce $\hat{W}_t^{(1)}$ v diferencované časové řadě stačí pouze místo $\hat{\Phi}^*$ užít $\tilde{\Phi}^*$.

Závěrem poznamenejme, že pro výpočet Φ^* , $\tilde{\Phi}^*$, Θ^* a c lze využít procedury `ARMApar`:
 $[\Phi^*, \Theta^*, c, \tilde{\Phi}^*] = \text{ARMApar}([p, d, q, P, D, Q, s], \{\Phi, \tilde{\Phi}, \Theta, \tilde{\Theta}\}, \mu_W)$.

Vlastní predikce $\hat{X}_t^{(1)}$ pak spočteme jako `c+armasim(x,  $\hat{\Phi}^*$ ,  $\hat{\Theta}^*$ , x0, z0)`.

LITERATURA

- [1] Peter J. Brockwell and Richard A. Davis, *Time series: Theory and methods*, 2-nd ed., Springer-Verlag, New York, 1991 (corrected 2-nd printing 1993).
- [2] Tomáš Cípra, *Analýza časových řad s aplikacemi v ekonomii*, SNTL, Praha, 1986.

KATEDRA APLIKOVANÉ MATEMATIKY, MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ, JANÁČKOVO NÁM. 2A, 662 95 BRNO
E-mail address: vesely@math.muni.cz